

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

**Факультет управління персоналу, соціології та психології
Кафедра педагогіки та психології**

Освітньо-професійна програма «Економічна та соціальна психологія»

Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність 053 Психологія

Форма навчання: очна (денна)

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

**на тему «ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА
ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДЛІТКІВ У
ГРУПІ»**

здобувачки Морозенко Софії Олександрівни

(підпис)

Науковий керівник: к. п. н., доцент Борисенко Л.Л.

(підпис)

**Робота допущена до захисту перед Екзаменаційною
комісією (ЕК) з атестації здобувачів вищої освіти**

Завідувачка кафедри: д.п.н., проф. Артюшина М.В.

(підпис)

КИЇВ-2025

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА**

Факультет управління персоналу, соціології та психології

Кафедра педагогіки та психології

Освітньо-професійна програма «Економічна та соціальна психологія»

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 Психологія

ПОГОДЖЕНО

Керівниця проектної групи (гарантка)
освітньо-професійної програми
_____Ліна КОЛІСНІЧЕНКО
(підпис) (ініціали, прізвище)
«...» _____ 2024 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувачка кафедри
педагогіки та психології
_____Марина АРТЮШИНА
(підпис) (ініціали, прізвище)
«...» _____ 2024 р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

студенту Морозенко Софії Олександрівні

денної форми навчання

на підготовку кваліфікаційної бакалаврської роботи

на тему: «Взаємозв'язок агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі»

Тему затверджено наказом ректора Університету від «11» листопада 2024р. № 1913-ст. Бакалаврська дипломна робота виконується на матеріалах вітчизняних та зарубіжних вчених, статистичних даних, а також Інтернет-джерелах з теми дослідження.

План бакалаврської дипломної роботи

Розділ 1	Теоретичні засади дослідження проблеми агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків
Розділ 2	Емпіричне дослідження взаємозв'язку агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі
Об'єкт дослідження:	Агресивна поведінка підлітків

Предмет дослідження:	Особливості взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі.
Мета бакалаврської дипломної роботи:	Полягає у теоретичному та емпіричному дослідженні взаємозв'язку агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі.

Конкретні завдання, які студент повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1.	Проаналізувати теоретичні аспекти понять «агресивна поведінка», «агресія», «агресивність» та «міжособистісна взаємодія»
	Визначити особливості взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі.
У розділі 2	Провести емпіричне дослідження взаємозв'язку агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі.
	Здійснити аналіз отриманих даних та їх інтерпретацію.

**Завдання підготував
науковий керівник**

(підпис)

Л.Л. Борисенко

(ініціали, прізвище)
«17» листопада 2024р.

Завдання одержав студент

(підпис)

С.О. Морозенко

(ініціали, прізвище)
«17» листопада 2024р.

Реферат

«Взаємозв'язок агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі»

Кваліфікаційна бакалаврська робота містить 79 сторінок, 8 таблиць, список використаних джерел з 68 найменувань (з них 9 іноземною мовою), додатки.

Об'єктом дослідження є агресивна поведінка підлітків.

Предметом дослідження є особливості взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі.

Мета кваліфікаційної бакалаврської роботи є теоретичний аналіз проблеми агресивної поведінки та емпіричне дослідження її взаємозв'язку з міжособистісною взаємодією підлітків у групі.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі завдання:

- 1) Аналіз теоретичних підходів до вивчення агресивної поведінки у підлітковому віці.
- 2) Особливості міжособистісної взаємодії підлітків та прояви агресивної поведінки у групі.
- 3) Емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі.
- 4) Аналіз та інтерпретація результатів.

Методи дослідження: для розв'язання визначених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних і статистичних методів:

- теоретичні – аналіз, систематизація й узагальнення даних представлених у науковій літературі щодо сучасного стану досліджуваної проблеми;
- емпіричні – опитування, психодіагностичні методики: методика діагностики рівня агресії (А.Басса-А.Даркі), методика «Інтерперсональний діагноз» Т.Лірі, методика «Q-сортування» В.Стефансона ;
- математико-статистичні методи - для обробки даних застосовано комплекс математико-статистичних методів: кореляційного аналізу за коефіцієнтом кореляції К. Пірсона.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів: обґрунтовано сутність поняття агресивна поведінка, наукові підходи до проблеми агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії в групі.

Проведено емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі, у ході якого виявлено статистично значущі як позитивні (прямі), так і негативні (зворотні) взаємозв'язки між показниками агресії, поведінковими тенденціями в групі та типами міжособистісної взаємодії. Результати дослідження можуть бути використані в роботі психологічних служб закладів загальної середньої освіти; у діяльності соціальних педагогів і шкільних психологів; при розробці корекційно-профілактичних програм для підлітків із підвищеним рівнем агресивної поведінки; а також у практиці центрів соціальної підтримки молоді.

Рік виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи 2024-2025рр.

Рік захисту роботи 2025.

Ключові слова: агресивна поведінка, агресія, агресивність, міжособистісна взаємодія, тенденції поведінки підлітків в групі: «до незалежності/залежності», «до прийняття боротьби/унікнення боротьби», до спілкування/ замкнутості, підлітки.

ВІДГУК
на кваліфікаційну бакалаврську роботу
здобувачки вищої освіти
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
спеціальності 053 «Психологія» освітньо-професійної програми
«Економічна та соціальна психологія» освітнього ступеня бакалавр

Морозенко Софії Олександрівни
на тему: **«Взаємозв'язок агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків в групі»**

Актуальність теми дослідження. Підлітковий вік є надзвичайно важливим етапом формування особистості, коли активно розвиваються механізми соціалізації, самосприйняття та навички міжособистісної взаємодії. Проте разом із активним соціальним розвитком у підлітків часто виникають труднощі у взаємодії, що можуть проявлятися у вигляді агресії: вербальної, фізичної, соціальної або прихованої. Агресивна поведінка може бути як наслідком внутрішніх конфліктів і невирішених психологічних проблем, так і результатом дисфункціональної взаємодії в групі: конкуренції, булінгу, відчуження, нестачі емпатії тощо. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває вивчення взаємозв'язку між агресією та особливостями комунікації в підліткових групах, що дозволить краще зрозуміти механізми виникнення девіантної поведінки та сприятиме створенню ефективних профілактичних програм.

Автором

здійснено теоретичний аналіз проблеми дослідження; надано визначення сутності та змісту понять «агресія», «агресивна поведінка», «міжособистісна взаємодія». Під час підготовки бакалаврської роботи були застосовані необхідні методи дослідження (теоретичні, емпіричні, математично-статистичні); використані психодіагностичні методики дослідження є валідними та надійними. В емпіричному дослідженні було визначено особливості взаємозв'язку між агресивною поведінкою та особливостями міжособистісної взаємодії підлітків в групі». З'ясовано, що агресивна поведінка у підлітків часто супроводжується прагненням до домінування, незалежності та боротьби; прояви ворожості пов'язані зі зниженим рівнем соціальної взаємодії, що ускладнює формування позитивних стосунків у групі.

Практична значимість висновків. Результати та висновки дослідження можуть бути використані під час навчання студентів різних спеціальностей для поглибленого вивчення та застосування шляхів, способів подолання агресії та ворожнечі в академічних групах.

До недоліків в роботі можна віднести: технічні похибки в оформленні тексту роботи, повтори, деякі стилістичні та орфографічні похибки. У цілому дипломна робота Морозенко С.О. на тему: «Взаємозв'язок агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків в групі» відповідає існуючим вимогам, що ставляться до кваліфікаційних робіт освітнього рівня «бакалавр» за напрямом «Психологія», заслуговує позитивної оцінки та може бути рекомендована до захисту в ЕК.

Науковий керівник:
доцент кафедри педагогіки та психології,
к.пед.н., доцент

Л.Л. Борисенко

26 травня 2025 року.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I.	ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	5
1.1.	Теоретичний аналіз сутності та структура агресивної поведінки в психологічній науці.....	5
1.2.	Особливості міжособистісної взаємодії підлітків та прояви агресивної поведінки у групі	22
	Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ II.	ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДЛІТКІВ У ГРУПІ	33
2.1.	Організація та методика проведення дослідження.....	33
2.2.	Аналіз і інтерпретація результатів емпіричного дослідження.....	36
	Висновки до розділу 2.....	50
ВИСНОВКИ.....		52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		53
ДОДАТКИ		60

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Агресивна поведінка є одним із найактуальніших та найпоширеніших явищ у соціумі, особливо серед підлітків. У цей період формування особистості відбувається значна трансформація емоційної, когнітивної та соціальної сфер, що часто супроводжується проявами агресії. Згідно з роботами А. Бандури, така поведінка значною мірою формується під впливом соціального середовища, включаючи сім'ю, школу та групи однолітків. Групова та міжособистісна взаємодія підлітків відіграє ключову роль у розвитку як позитивних, так і деструктивних форм поведінки.

Підлітковий вік зазвичай характеризується високою емоційною напруженістю та підвищеною чутливістю до оцінки з боку оточення (Е. Еріксон, Л. Виготський). У цей період особливо важливим стає питання соціальної адаптації, що часто виявляється через групову динаміку та взаємодію. За дослідженнями Л. Берковіца, агресія може слугувати своєрідним способом самовираження або реагування на соціальні конфлікти, зокрема в умовах групового тиску або конкуренції.

Особливе місце у вивченні підліткової агресії займають роботи К. Лоренца, який підкреслював біологічну основу агресивної поведінки, та Г. Аллісона, який розглядав її у контексті соціально-психологічного впливу. Взаємодія в групі часто стає ключовим фактором, що впливає на інтенсивність та форму прояву агресії у підлітків.

Питання природи та сутності агресії розглядали у своїх працях такі вчені, як: К. Лоуренс, Е. Фромм, Д. Доллард, Н. Міллера, К.Г. Юнг і т.д.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності глибшого розуміння механізмів формування агресивної поведінки підлітків у групах, а також розробки ефективних психологічних стратегій для її профілактики та корекції. Підвищення рівня агресії серед підлітків негативно впливає на їхній соціальний розвиток, що вимагає від психологів, педагогів та соціальних працівників виважених і науково обґрунтованих підходів до вирішення цієї проблеми.

Об'єкт дослідження – агресивна поведінка підлітків.

Предмет дослідження – особливості взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі.

Метою дослідження є теоретичний аналіз проблеми агресивної поведінки та емпіричне дослідження її взаємозв'язку з міжособистісною взаємодією підлітків у групі.

Основними завданнями роботи є:

1. Аналіз теоретичних підходів до вивчення агресивної поведінки у підлітковому віці.
2. Особливості міжособистісної взаємодії підлітків та прояви агресивної поведінки у групі .
3. Емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії підлітків у групі.
4. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.

Методи дослідження.

У процесі виконання роботи для вирішення поставлених завдань використано такі методи дослідження:

- теоретичні – аналіз, систематизація й узагальнення даних представлених у науковій літературі щодо сучасного стану досліджуваної проблеми;
- емпіричні – опитування, психодіагностичні методики: методика діагностики рівня агресії (А.Басса-А.Даркі), методика “Інтерперсональний діагноз” Т.Лірі, методика “Q - сортування” (В.Стефансона);
- методи математико-статистичної обробки – відсотковий аналіз отриманих даних, кореляційний аналіз Пірсона.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 2 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.

1.1. Теоретичний аналіз сутності та структура агресивної поведінки в психологічній науці

Агресивна поведінка вважається цілеспрямованою і деструктивною поведінкою, яка порушує моральні норми суспільства, завдає фізичної шкоди іншим людям або об'єктам, викликає психологічний дискомфорт і почуття провини. За допомогою агресивної поведінки індивіди досягають своїх цілей, знімають напругу та задовольняють потребу в самоствердженні.

У психології існують різні підходи до вивчення агресивної поведінки:

- 1) агресивна поведінка базується на вроджених інстинктах;
- 2) на агресивну поведінку впливають біологічні фактори (гормони, психічні розлади);
- 3) агресивна поведінка викликана зовнішніми мотивами (соціальні фактори, вплив навколишнього середовища);
- 4) агресивна поведінка є результатом навчання людини на досвіді та прикладах інших людей і самого себе;
- 5) в основі агресивної поведінки лежить складна взаємодія когнітивних процесів (пам'ять, увага, емоції, логіка, уява тощо) з минулим досвідом людини [4; 31].

Представниками еволюційного підходу стосовно розуміння агресивної поведінки пояснюється як прояв інстинкту боротьби за виживання, а сама агресивна поведінка – як наслідок природного відбору. Вища агресивна поведінка покращує генетичний фонд, найсильніші та найенергійніші особини виживають і дають потомство. Сильні особини, що представляють вид, також можуть краще захистити своє потомство і забезпечити його виживання [62; 65].

К. Лоуренс розумів термін «агресивна поведінка» як інстинктивний гнів, ненависть і підкреслював її нейтральний аспект. На його думку, більшість досягнень і здобутків людства стали можливими завдяки гніву і терпінню [62].

Е. Фромм пояснює етимологію агресивної поведінки як похідне від дієслова «aggredi» – «наступати», «атакувати». Він розрізняв доброякісну та злоякісну агресивну поведінку. Згідно з трактуванням Фромма, доброякісна агресивна поведінка – це біологічно адаптивна агресивна поведінка, яка допомагає підтримувати життя і виникає як реакція на загрозу або небезпеку. Злоякісна агресивна поведінка не має захисної функції, має виразний деструктивний елемент і притаманна лише людині [64].

За Фрейдом, агресивна поведінка є наслідком Едіпового комплексу та придушення інстинктивної сексуальності ще у дитинстві. Пізніше автор змінив свій погляд на походження агресивної поведінки і пов'язав її з Танатосом (інстинктом смерті та руйнування). Він розглядав агресивну поведінку як енергію, яка постійно вивільняється і не може бути придушена без шкоди для психіки [63].

Якщо агресивна поведінка не знаходить виходу, вона накопичується і призводить до вибухів і руйнування особистості. З іншого боку, вираження емоцій без деструктивної поведінки дозволяє вивільнити і розрядити (катарсис) агресивну енергію. Фрейд виділяв імпульсивну жорстокість, садизм і деструктивність як види агресивної поведінки [63, с. 19].

К. Г. Юнг зв'язував агресивну поведінку із архетипом «тіні», тобто несвідомим психічним змістом, що не відповідає очікуванням суспільства та власного еґо. На його переконання, нейтралізація агресивної поведінки більш шкідлива, ніж реалізація агресивних намірів, і повертає людину на нижчий рівень розвитку [61, с. 69].

Згідно фрустраційної теорії агресивної поведінки Д. Долларда та Н. Міллера, агресивна поведінка є результатом переживання індивідом фрустрації. Залежно від різних факторів, ця реакція може бути явною, а може і не бути. Важливість досягнення мети, інтенсивність перешкод на шляху до досягнення мети і величина фрустрації мають велике значення для прогнозування агресивної поведінки. Іншими словами, чим більше задоволення людина очікує отримати від досягнення мети, чим серйозніші

перешкоди і чим сильніша фрустрація, тим більш вираженою буде агресивна поведінка [66].

На думку А. Бандури, агресивна поведінка – це погроза або заподіяння шкоди іншому. Він запропонував класифікувати агресивну поведінку за такими критеріями фізична – вербальна, активна – пасивна, пряма – непряма. Згідно цим критеріям він визначив такі різновиди агресивної поведінки: вербальна, фізична, непряма, самоагресивна поведінка (почуття провини), підозрілість, гнів, негативізм та дратівливість [60, с. 114].

Згідно теорії соціального навчання, для появи агресивної поведінки необхідне рольове моделювання, а також фрустрація. На переконання А. Бандури, агресивна поведінка, як і інша соціальна поведінка, засвоюється індивідами в результаті спостереження за агресивною поведінкою в суспільстві [60].

Для того, щоб набути агресивної поведінки, перед людиною повинна бути рольова модель, умови, які підкріплюють агресивну поведінку, та фактори, які провокують агресивну поведінку. Агресивними рольовими моделями можуть бути література, фільми або телевізійні програми. Підкріплення може бути у вигляді матеріальних благ, схвалення з боку інших та оцінки агресивної поведінки як хорошої або успішної.

Теорія прихильності Дж. Боулбі підкреслює роль позбавлення основних потреб, таких як потреба в любові та увазі з боку близьких, у виникненні затримок в емоційному та соціальному розвитку, що призводить до формування агресивних і ворожих особистостей, які не можуть будувати довірчі відносини з іншими людьми. Почуття занедбаності, марнотратства (чи відповідає воно дійсності), що випробовується підлітком, призводить до виникнення негативного ставлення як до нього самого, так і до інших людей. Ворожість починає проявлятися у ставленні, словах і діях підлітка, тим самим посилюючи напруженість відносин із зовнішнім світом [65,с.28].

Теорія соціального навчання (Б. Скіннер) підкреслює, що підліткова агресивна поведінка – це набута і соціально обумовлена поведінка. Основними

механізмами формування агресивної поведінки є:

- 1) посилення агресивної поведінки іншими;
- 2) навчання за допомогою спостереження;
- 3) само зміцнення [68].

На думку Б. Скіннер, навчання за допомогою спостереження є не тільки соціально бажаним, але й основним способом формування соціальної поведінки, включаючи агресивну поведінку. Моделі активної поведінки можуть бути як живими прикладами (інші – батьки, однолітки, інші), так і символічними прикладами, що надаються засобами масової інформації (телебачення, реклама) [68, с. 390].

На переконання В. Рибачук, агресивну поведінку можна визначити як форму поведінки, що має на меті принизити або завдати шкоди організму, який не бажає, щоб з ним так поводитися. Автори розрізняють агресивну поведінку та агресивність. Агресивна поведінка – це індивідуальна риса, що формується через соціальне навчання в процесі розвитку людини і проявляється як агресивна реакція на подразники [50, с. 151].

На думку К. Шкарлатюк, агресивна поведінка – це відносно стійка риса особистості, яка проявляється як готовність до агресивної поведінки та схильність до агресивної і ворожої поведінки. Агресивна поведінка – це агресивна поведінка або вчинки індивіда. Агресивна поведінка – це свідомо деструктивна поведінка, спрямована на заподіяння шкоди об'єкту з порушенням норм і правил існування людини в суспільстві [58, с. 274].

На переконання О. Мойсеєвої, агресивна поведінка – це складне психологічне утворення, що включає в себе елементи емоційно-вольової та ціннісно-нормативної сфер, які детермінують і спрямовують агресивну поведінку [39, с. 142].

Невдоволення, гнів, ворожість О. Герасименко пов'язує із розчаруванням потреб і бажань підлітків. Існують основні потреби, які необхідно задовольняти на певних етапах розумового розвитку. Згідно з психоаналітичними теоріями розвитку підлітків, придушення реальних потреб

або розчарування можуть призвести до агресивної поведінки в певному віці [10, с. 69].

Таким чином, агресивна поведінка – це будь-яка форма поведінки, спрямована на образу або травмування інших організмів, які не бажають, щоб з ними поводитися подібним чином. Агресивна поведінка – це деструктивна та девіантна форма поведінки з яскраво вираженим емоційним забарвленням. В агресивній поведінці людина мотивована завдати шкоди іншим (моральної чи фізичної) або підкорити їх собі.

Залежно від того, як вона проявляється, розрізняють два види агресивної поведінки:

- 1) вербальна (усна);
- 2) фізична.

Вербальна агресивна поведінка – це поведінка, при якій людина словесно ображає, принижує або погрожує іншій людині, незалежно від того, чи є її психічний стан нормальним або патологічним. Цей вид агресивної поведінки може бути прямим або непрямим [26].

Фізичну агресивну поведінку можна поділити на:

- 1) символічну (погрози та залякування);
- 2) непрямую (нанесення матеріальних збитків);
- 3) пряму (нанесення фізичної шкоди людині або групі людей) [43].

Окремо розглядається власне форма агресивної поведінки. Це нанесення фізичної шкоди людям або тваринам. Агресивна поведінка завжди суперечить моральним нормам і правилам у суспільстві. Агресивна поведінка майже завжди є формою реакції на проблему. Вона викликає фрустрацію, стрес та інші негативні наслідки. Негативний вплив покарань на підлітків науково доведено. Покарання, які дають батьки, несуть такі наслідки:

- 1) приклади агресивної поведінки;
- 2) уникнення або опір батькам;
- 3) покарання, яке є занадто емоційним для підлітків, пізніше згадується як необґрунтоване;

4) підлітки можуть змінити свою поведінку через страх перед покаранням, але навряд чи це стане нормою і внутрішнім переконанням підлітка [56].

Соціальні фактори також відіграють важливу роль:

- 1) бар'єри на шляху до реалізації, що спричиняють фрустрацію;
- 2) зовнішні провокації;
- 3) популяризація жорстокості та насильства в засобах масової інформації;
- 4) підвищене збудження і тривога в суспільстві;
- 5) надмірна емоційність, що призводить до нездатності приймати адекватні рішення та передбачати наслідки [27].

Виділимо кілька різновидів агресивної поведінки:

- 1) фізична (пряма моральна або фізична шкода);
- 2) вербальна (словесні випадки);
- 3) експресивна (вираження невербальними засобами);
- 4) непряма (спрямовані або неспрямовані атаки на більш звичні, хибні об'єкти роздратування);
- 5) пряма (вплив на сам об'єкт роздратування);
- 6) роздратування (підготовка до прояву агресивної поведінки);
- 7) негативізм (пасивний опір перед активною боротьбою) [16; 45].

Існують й інші види агресивної поведінки. Їх можна узагальнити, визначивши основні характеристики агресивної поведінки, на яких базується класифікація:

- 1) спрямованість (на себе, об'єкт чи організм);
- 2) спостереження (прихована агресивна поведінка, відкрита агресивна поведінка);
- 3) ступінь насильства (частота, тривалість);
- 4) сфера прояву (дім, вулиця);
- 5) характер психічного процесу (фізична, уві сні, вербальна);
- 6) соціальна небезпека (юридично карані чи не карані акти агресивної поведінки) [2; 34]. Агресивна поведінка також може бути індивідуальна або ж

колективна. Ненависть, ревності та злість також є формами агресивної поведінки. Агресивна поведінка теж може бути спрямованою на зовнішній світ (гетероагресивна поведінка) або на внутрішній світ, тобто на себе (самоагресивна поведінка). Залежно від причини, агресивна поведінка може бути реактивною (реакція на роздратування в результаті бійки або конфлікту) або спонтанною (несподіваний спалах через накопичення психічних проблем або наполегливість). За спрямованістю агресивна поведінка може бути цілеспрямованою (заподіяння шкоди) або інструментальною (перемога у змаганні, робота лікарем).

Т. Даценко називає дві причини агресивної поведінки, які найчастіше проявляються в підлітків:

1) по–перше, це страх отримати образу, напад або травму. І чим сильніше агресивна поведінка, тим більша ймовірність того, що за нею стоїть страх. Цей страх може базуватися на досвіді, пов'язаному з минулою травмою, але може не згадуватися одночасно;

2) по–друге, виникає психічна травма або сам напад [14, с. 9].

Основоположник індивідуальної психології А. Адлер бачив причину агресивної поведінки підлітків, кажучи: «Протягом усього свого розвитку підлітків звертають увагу на батьків, братів, сестер ,тому, що вони характеризується неповноцінністю» [67].

Незрілість, невпевненість в собі і самостійність підлітків розвивають в них почуття неповноцінності, хворобливий досвід завойованого становища по відношенню до сильного, і ця неповноцінність викликає занепокоєння, бажання утвердитися, бажання компенсувати власну фізичну і розумову неповноцінність. Результатом є вигадані ідеї та таргетинг. Підлітки намагаються домогтися своєї переваги за допомогою прямих атак. Тому за словами А. Адлера, агресивна поведінка – це спосіб досягнення мети переваги і засіб подолання неповноцінності [67, с. 324]. О. Волянська виділяє три групи факторів, що сприяють розвитку агресії:

1. Соціокультурні фактори:

1) низький рівень життя: бідність, безробіття, соціальна нерівність;
 2) насилля в сім'ї та суспільстві: жорстоке поводження з дітьми, домашнє насильство, військові конфлікти;

3) вплив медіа: пропаганда насильства, трансляція жорстоких сцен.

2. Сімейні фактори:

1) авторитарний стиль виховання: жорстоке поводження з дітьми, приниження, контроль;

2) неблагополучні сім'ї: алкоголізм, наркоманія, асоціальний спосіб життя;

3) нестача емоційної підтримки: байдужість, знецінення почуттів дитини.

3. Психологічні фактори:

1) вікові особливості: емоційна нестійкість, прагнення до самоствердження, ризикована поведінка;

2) низький рівень самоконтролю: не вміння справлятися з емоціями, імпульсивність;

3) відчуття неповноцінності: невпевненість у собі, комплекси, психологічні травми [9, с. 126].

О. Волянська описує механізми соціалізації, які можуть як сприяти, так і стримувати агресивність підлітків. До позитивних механізмів належать:

1) навчання соціальним нормам: сім'я, школа, однолітки;

2) формування ціннісних орієнтацій: гуманізм, співчуття, толерантність;

3) розвиток соціальних навичок: спілкування, співпраця, вирішення конфліктів.

Негативними механізмами можуть бути:

1) відсутність чітких норм поведінки: непослідовність у вихованні, знецінення правил;

2) демонстрація агресивної поведінки: жорстоке поводження з дітьми, авторитарний стиль виховання;

3) відсутність позитивних зразків для наслідування: антисоціальна поведінка дорослих, культ насильства [9, с. 132].

В. Борисова та О. Ігнатенко зазначають, що вікові кризи провокують агресивну поведінку підлітків. Це пов'язано з низкою факторів, таких як:

1) гормональні зміни: під час статевого дозрівання в організмі підлітків відбуваються значні гормональні зміни, які можуть призводити до емоційної нестабільності та підвищеного збудження;

2) формування особистості: у підлітковому віці відбувається активне формування особистості, пошук себе та свого місця у світі. Це може супроводжуватися почуттям невпевненості, тривоги, страху, що може виливатися в агресивну поведінку;

3) несприятливі умови виховання: автори статті також підкреслюють, що несприятливі умови виховання, такі як жорстокість, авторитарність або, навпаки, надмірна опіка, можуть сприяти розвитку агресивної поведінки у підлітків [6, с. 75].

Автори зазначають, що окрім вікових криз, на рівень агресивності підлітків можуть впливати й інші фактори, такі як пережиті психотравми. Психотравма – це сильний емоційний стрес, який може бути викликаний різними подіями, такими як: фізичне або сексуальне насильство, смерть близької людини, стихійні лиха, війна тощо. Пережиті психотравми мають значний вплив на психічний стан підлітка, призводячи до розвитку таких проблем, як тривожність, депресія, посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). Ці проблеми можуть супроводжуватися агресивною поведінкою, яка може бути спрямована на себе, інших людей або навколишні предмети [6].

В. Борисова та О. Ігнатенко доходять до висновку, що агресивність у підлітковому віці може бути зумовлена різними факторами, включаючи вікові кризи, несприятливі умови виховання та пережиті психотравми [6].

О. Мітічкіна та О. Перепелиця зазначають, що на рівень агресивності у підлітків впливають фактори, які можуть бути пов'язані з пережитими психотравмами:

1) Низька самооцінка: підлітки, які пережили психотравму, можуть мати низьку самооцінку, що може призвести до розвитку агресивної поведінки як способу самоствердження;

2) Тривожність: може бути симптомом посттравматичного стресового розладу (ПТСР), який часто розвивається у людей, які пережили психотравму;

3) Емоційна нестійкість: може бути симптомом ПТСР або інших психологічних проблем, які можуть розвинути у людей, які пережили психотравму [38, с. 193].

О. Качмар описує різні типи травм, які можуть мати значний вплив на підлітків:

1) фізичне насильство: побої, жорстоке поводження, сексуальне насильство;

2) психологічне насильство: образи, приниження, знецінення;

3) емоційне нехтування: ігнорування, байдужість, відсутність емоційної підтримки;

4) переживання горя: втрата близької людини, розлучення батьків, стихійні лиха [24, с. 153].

На думку О. Качмар, пережиті травми можуть призвести до наступних проблем у підлітків: підвищена збудливість, тривожність, депресія, відчуття провини, низька самооцінка, порушення емоційної регуляції, схильність до ризикованої поведінки, агресивна поведінка [24, с. 154].

О. Качмар пропонує ряд методів профілактики та корекції агресивної поведінки у підлітків, які пережили травми:

1) психотерапія: індивідуальна, групова, сімейна;

2) тренінги з розвитку емоційного інтелекту;

3) соціально-педагогічна робота;

4) створення сприятливої атмосфери в сім'ї та школі [24].

А. Гуцуляк описує ряд факторів, які можуть опосередковувати зв'язок між психотравмами та агресивною поведінкою підлітків. До них належать:

1) Вік: молодші підлітки більш схильні до розвитку агресивної поведінки у відповідь на психотравми, ніж старші підлітки;

2)Стать: хлопчики частіше, ніж дівчата, демонструють зовнішню агресивну поведінку, у той час як дівчата частіше схильні до внутрішньої агресії;

3) Тип травми: деякі типи травм, такі як насильство з боку однолітків, можуть мати більш сильний вплив на рівень агресивності підлітків, ніж інші;

4) Соціальні фактори: соціальна підтримка з боку сім'ї та друзів може допомогти підліткам, які пережили психотравми, адаптуватися до стресу і знизити ризик розвитку агресивної поведінки [13].

А. Гуцуляк робить висновок, що пережиті психотравми можуть значно підвищити ризик розвитку агресивної поведінки у підлітків. Важливо виявляти підлітків, які пережили психотравми, і надавати їм психологічну допомогу, щоб допомогти їм впоратися з травмою і знизити ризик розвитку агресивної поведінки.

На основі результатів дослідження А. Гуцуляк рекомендує:

- 1) проводити скринінг підлітків на наявність ознак психотравми;
- 2) надавати психологічну допомогу підліткам, які пережили психотравми;
- 3) залучати сім'ї та друзів до процесу подолання психотравми підлітками;
- 4)здійснювати профілактичні заходи, спрямовані на запобігання психотравмам у підлітків [13, с. 58].

Таким чином, під поняттям «агресивна поведінка» слід розуміти тип поведінки, що визначається нанесенням фізичної або моральної шкоди іншим та деструктивним впливом на групу. Встановлено, що агресивна поведінка є однією з рис особистості, яка визначається наявністю деструктивних тенденцій у контексті суб'єкт–суб'єктної взаємодії. Ця риса набувається в період соціалізації особистості і базується на біологічних та адаптивних механізмах, спільних як для людини, так і для тварини.

Низка вроджених особливостей людини, таких як характер, темперамент і гормональна система, мають значний вплив на формування цієї риси, але не є

вирішальними. Агресивна поведінка – це емоційний стан, пов'язаний з деструктивною активністю особистості, який проявляється в емоційній і поведінковій спрямованості особистості як на себе (агресивна поведінка по відношенню до себе), так і на інших [21].

Агресивна поведінка є складним багатофакторним феноменом, що під впливом біологічних, психологічних та соціальних чинників. Вона може проявлятися у різних формах, від словесної агресивної поведінки до фізичного насильства, а її природа пояснюється як уродженими, так і набутими механізмами поведінки. Розуміння факторів, що сприяють розвитку агресивної поведінки, є ключовим для розробки ефективних корекційних програм і профілактичних заходів. Для зручності ці фактори можна згрупувати у три основні категорії: біологічні, психологічні та соціальні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Фактори агресивної поведінки

Група факторів	Характеристика
Біологічні	Генетична схильність, рівень гормонів (тестостерон, кортизол), особливості функціонування нервової системи, спадкові риси темпераменту
Психологічні	Особистісні риси (імпульсивність, низька самоконтрольованість), рівень тривожності, негативний емоційний фон, низький рівень емпатії
Соціальні	Сімейні фактори (насильство в родині, виховні стилі), вплив ровесників, соціальні норми, культурні особливості, вплив медіа

Біологічні фактори агресивної поведінки пов'язані з природженими особливостями організму. Рівень гормонів, таких як тестостерон, може безпосередньо впливати на рівень агресивної поведінки. Наприклад, підвищений рівень тестостерону часто корелює з більшою схильністю до конфліктів та імпульсивних реакцій. Окрім цього, генетична схильність також відіграє роль: деякі люди можуть мати більшу ймовірність демонструвати агресивну поведінку через спадкові особливості нервової системи.

Психологічні фактори включають особистісні риси, емоційний стан і рівень розвитку самоконтролю. Наприклад, підлітки з високим рівнем імпульсивності можуть частіше проявляти агресивну поведінку у відповідь на подразники, тоді як низький рівень емпатії зменшує їхню здатність розуміти почуття інших і регулювати власну поведінку. Також значний вплив має рівень тривожності: дослідження показують, що підлітки з високим рівнем тривожності можуть бути схильними до пасивно-агресивної або вербальної агресивної поведінки [22].

Соціальні фактори є одними з найвагоміших у формуванні агресивної поведінки. Насильство в родині, жорсткі або, навпаки, надмірно ліберальні стилі виховання можуть сприяти формуванню девіантної поведінки у дітей. Великий вплив мають також ровесники: підлітки, які спілкуються з агресивними однолітками, частіше переймають такі ж моделі поведінки. Додатково, медіа, включно з відеоіграми, соціальними мережами та кінофільмами, можуть сприяти нормалізації насильницьких моделей поведінки, особливо якщо відсутній критичний аналіз побаченого [5].

Таким чином, агресивна поведінка підлітків є результатом комплексного впливу біологічних, психологічних і соціальних чинників. Взаємодія цих факторів визначає ступінь вираженості агресивної поведінки, її форми та прояви. Для ефективної профілактики агресивної поведінки важливо враховувати всі ці аспекти, адже тільки комплексний підхід до корекції агресивної поведінки може бути результативним. Відповідно, подальше вивчення статевої особливостей агресивної поведінки дозволить визначити специфічні механізми її прояву у хлопців і дівчат та розробити дієві методи її корекції.

Основні види та чинники агресивної поведінки в підлітковому віці:

1) «соціальне наслідування» (спостереження за агресивною поведінкою підлітка по відношенню до іншого підлітка спонукає підлітка до подібної поведінки, особливо коли кривдник «успішно» перемагає жертву);

2) відсутність заборон на агресивні тенденції (коли підлітки бачать, що «кривдник» отримує винагороду за агресивні дії);

3) «дифузія відповідальності» (коли кілька підлітків беруть участь в агресивних діях, їхнє власне почуття провини і відповідальності зменшується і переноситься на інших підлітків) [36].

Слід також зазначити, що агресивна поведінка є однією з найскладніших і багатовимірних форм соціально-психологічної активності людини. Проблема агресивної поведінки вивчається в різних напрямках психології: від психоаналітичного до когнітивного, від поведінкового до гуманістичного. Актуальність дослідження структури агресивної поведінки пояснюється зростанням рівня насильства, конфліктності та тривожності в сучасному суспільстві, особливо серед молоді та в умовах соціальної нестабільності.

Щоб зрозуміти природу агресивної поведінки та розробити ефективні стратегії її подолання, необхідно вивчити її внутрішню структуру – ті складові, які визначають механізми виникнення, прояву та закріплення агресивної поведінки в індивіда (табл. 1.2).

У табл. 1.2 узагальнено основні складові структури агресивної поведінки, які виділяються у психологічній науці на основі аналізу міждисциплінарних підходів. Ці компоненти функціонують у взаємозв'язку, формуючи цілісну систему, яка активізується під впливом внутрішніх або зовнішніх стимулів. Вивчення кожного з компонентів дозволяє краще зрозуміти, чому людина може поводитися агресивно, які чинники посилюють або стримують цю поведінку, а також які індивідуально-психологічні ресурси можуть бути залучені для її регуляції.

Когнітивний компонент структури агресивної поведінки визначає, як людина сприймає соціальну реальність. Особливо важливими є уявлення про інших людей, очікування щодо їхніх намірів, а також інтерпретація ситуацій. Наприклад, якщо індивід має стійке уявлення про навколишній світ як про ворожий, він схильний інтерпретувати нейтральні дії інших як загрозливі, що

може спровокувати агресивну відповідь. Такі когнітивні схеми можуть формуватися в дитинстві або під впливом травматичного досвіду [12].

Емоційний компонент включає як фонові емоційні стани (тривожність, фрустрація), так і гострі афекти (гнів, обурення), які безпосередньо передують агресивному акту. Емоції часто виступають тригером для агресивної поведінки, знижуючи рівень самоконтролю і посилюючи імпульсивність. При цьому важливо враховувати індивідуальні відмінності в емоційній регуляції – деякі люди здатні конструктивно опановувати свої почуття, інші ж схильні до афективних вибухів. Мотиваційний компонент відповідає за причини агресивної поведінки.

Агресивна поведінка може бути реактивною – відповіддю на реальну або уявну загрозу, або проактивною – цілеспрямованою дією з метою досягнення влади, домінування чи визнання. Часто агресивна поведінка виконує функцію самозахисту, що особливо характерно для осіб із заниженою самооцінкою або тривожними рисами характеру. Також мотивація може мати компенсаторний характер – наприклад, у відповідь на приниження чи соціальне відчуження [1].

Таблиця 1.2.

Структура агресивної поведінки в психологічній науці

Компонент	Зміст	Приклади проявів
Когнітивний компонент	Уявлення, переконання, установки щодо агресивної поведінки, оцінка ситуації як загрозової	Установка «світ — ворожий», переконання в доцільності сили
Емоційний компонент	Емоції, що супроводжують агресивні дії або передують їм	Гнів, роздратування, ворожість, ненависть
Мотиваційний компонент	Внутрішні спонукання до агресивної поведінки, потреби, цілі	Прагнення до домінування, самоствердження, помсти
Поведінковий компонент	Реальні дії, спрямовані на завдання шкоди іншим	Фізичне насильство, вербальні образи, маніпуляції
Соціально-контекстуальний	Соціальні умови, норми, очікування, які можуть підтримувати або стримувати агресивну поведінку	Культурні норми, родинні стосунки, вплив групи

Регулятивний компонент	Механізми самоконтролю, моральні норми, вольова регуляція	Совість, почуття провини, здатність до гальмування імпульсів
------------------------	---	--

Поведінковий компонент є зовнішнім проявом агресивної поведінки – це конкретні дії, які можуть бути фізичними, вербальними, опосередкованими чи символічними. Психологія класифікує агресивну поведінку за формами: пряма/непряма, активна/пасивна, інструментальна/ворожа. Зовнішній спостерігач бачить лише поведінку, проте не завжди може точно інтерпретувати її мотивацію без глибшого аналізу інших компонентів.

Соціально-контекстуальний компонент враховує вплив середовища на формування агресивної поведінки. Соціальні норми, традиції, культура, родинне виховання, стиль спілкування в дитинстві – усе це формує базу, на якій розвиваються агресивні стратегії поведінки. Наприклад, у суспільствах із високим рівнем толерантності до насильства агресивна поведінка сприймається як допустима, а в деяких випадках – навіть як героїчна.

Регулятивний компонент – це здатність особистості контролювати свої імпульси, керувати поведінкою відповідно до моральних норм і соціальних очікувань. Цей компонент особливо важливий при оцінці потенціалу агресивної поведінки. Люди з високим рівнем самоконтролю, розвиненим почуттям відповідальності та емпатією зазвичай менш схильні до агресивних дій навіть у стресових умовах [33].

Кожен компонент структури агресивної поведінки розвивається поступово і залежить від взаємодії між біологічними, психологічними та соціальними факторами. Наприклад, біологічна схильність до агресивної поведінки може не реалізуватися у формі дій, якщо діє потужна система соціального контролю або сформовані ефективні механізми саморегуляції.

Когнітивно-поведінкова терапія, один із сучасних напрямів психологічної інтервенції, працює переважно з когнітивним і поведінковим компонентами. Вона вчить клієнта розпізнавати деструктивні думки, які запускають агресивну

поведінку, та замінювати їх більш адаптивними установками. Також клієнти навчаються альтернативних моделей поведінки у конфліктних ситуаціях [19].

У той час як психодинамічні підходи розглядають агресивну поведінку як прояв внутрішніх конфліктів або витіснених імпульсів, гуманістичні школи акцентують увагу на фрустрації базових потреб, таких як потреба в безпеці, любові чи визнанні. Агресивна поведінка в такому випадку – не мета, а симптом незадоволеності базових потреб.

У дитячому віці формування структури агресивної поведінки відбувається в умовах значного впливу сім'ї та моделі поведінки дорослих. Якщо батьки самі демонструють агресивну поведінку або ігнорують прояви деструктивної поведінки, дитина засвоює ці моделі як норму. Особливо небезпечним є поєднання високої емоційної збудливості та низького рівня соціальної підтримки.

У підлітковому та юнацькому віці важливим фактором є груповий вплив. Агресивна поведінка часто виконує функцію самоствердження або способу утвердження статусу в групі. Якщо агресивна поведінка отримує підкріплення у вигляді схвалення, вона закріплюється як ефективна стратегія взаємодії. Тому в роботі з підлітками велике значення мають профілактичні програми, що спрямовані на розвиток емпатії, комунікативних навичок і навичок ненасильницького вирішення конфліктів [37].

Загалом, розуміння структури агресивної поведінки дозволяє психологам краще діагностувати її причини, передбачати ризики її прояву та розробляти ефективні превентивні та корекційні програми. Такий аналіз має практичну значущість для освітніх установ, системи правопорядку, армії, а також психологічної допомоги сім'ям, де фіксуються випадки насильства або підвищеної конфліктності.

Таким чином, у сучасній психології існує низка визначень агресивної поведінки, агресивності та агресивної поведінки, але не існує єдиного загальноприйнятого визначення. Найпоширенішим визначенням агресивної поведінки є те, що вона зосереджена на завданні шкоди як живому, так і

неживому об'єкту. Агресивна поведінка надає можливість людям впоратися з фізичним і психічним дискомфортом, стресом і фрустрацією.

Агресивна поведінка підлітків є складним і багатограним феноменом, який формується під впливом взаємодії біологічних, психологічних та соціальних чинників. Біологічна основа агресивної поведінки включає спадкові особливості нервової системи, рівень гормонів та темперамент, що визначає базові реакції на стресові ситуації.

Психологічні аспекти, такі як імпульсивність, рівень тривожності, здатність до самоконтролю та емпатії, визначають особливості поведінкових проявів агресивної поведінки. Водночас соціальні фактори, зокрема виховні стилі в родині, вплив однолітків та медіа, значно підсилюють або, навпаки, коригують агресивні схильності особистості. Сукупність цих факторів визначає тип агресивної поведінки, її інтенсивність та частоту проявів [54].

Особливої уваги заслуговує підлітковий період, оскільки в цей час інтенсивно формуються соціальні та емоційні навички, що можуть сприяти як адаптації, так і деструктивним формам поведінки. Глибоке розуміння факторів агресивної поведінки є ключовим для розробки ефективних стратегій її профілактики та корекції, що має велике значення як для педагогічної та психологічної практики, так і для формування здорового суспільного середовища.

Отже, теоретичний аналіз сутності та структури агресивної поведінки свідчить про її багатокомпонентну природу, де кожен елемент – когнітивний, емоційний, мотиваційний, поведінковий, соціально-контекстуальний і регулятивний – виконує специфічну функцію в формуванні агресивних реакцій. Вивчення цієї структури дозволяє не лише глибше зрозуміти психологічні механізми агресивної поведінки, а й визначити шляхи ефективної профілактики та психокорекції деструктивної поведінки в індивідуальному та соціальному вимірах.

1.2. Особливості міжособистісної взаємодії підлітків та прояви агресивної поведінки у групі.

Міжособистісна взаємодія в групі — це динамічний процес обміну емоціями, діями, інформацією та оцінками між її учасниками, що здійснюється у межах певного соціального контексту. Ця взаємодія охоплює не лише зовнішні комунікативні прояви (мовлення, поведінку), але й внутрішні установки, ставлення до інших, рівень довіри, симпатії чи відторгнення.

У структурі міжособистісної взаємодії можна виокремити кілька ключових аспектів: емоційний – включає позитивне чи негативне ставлення до інших членів групи: симпатію, антипатію, емпатію, байдужість. Саме емоційне забарвлення часто визначає глибину і характер зв'язків у групі; когнітивний – охоплює уявлення про інших учасників групи, очікування щодо їхньої поведінки, рівня компетентності, надійності тощо. Ці уявлення можуть як сприяти ефективній взаємодії, так і створювати бар'єри через стереотипи чи упередження; поведінковий – проявляється у реальних діях: підтримці, суперництві, кооперації, лідерстві, униканні або конфронтації. Саме поведінковий аспект є найбільш помітним і піддається безпосередньому спостереженню.

Залежно від того, як учасники групи сприймають себе та інших, формується унікальна система взаємовідносин: лідерські позиції, субординація, групи підтримки, конфліктні коаліції тощо. Наприклад, у згуртованому колективі домінують відкрита комунікація, взаємна підтримка та довіра. У дезінтегрованій групі навпаки – спостерігається ізоляція, приховані конфлікти, емоційна напруга.

Особливу роль у міжособистісній взаємодії відіграють неформальні відносини, які виникають на основі симпатій, спільних інтересів або емоційної близькості. Вони можуть як підтримувати офіційну структуру групи, так і протидіяти їй — наприклад, коли неформальний лідер вступає в конфлікт з формальним керівником.

Підлітковий вік є критичним періодом розвитку особистості, що характеризується емоційною нестабільністю, інтенсивним пошуком власної ідентичності та адаптацією до нових соціальних умов. Саме в цей час значно зростає рівень агресивності, що зумовлено низкою біологічних, психологічних та соціальних чинників. Гормональні зміни, що відбуваються в організмі підлітків, зокрема підвищення рівня тестостерону, можуть сприяти імпульсивній поведінці та зниженню контролю над емоціями [11].

Водночас процес соціалізації, зміни у міжособистісних стосунках, конкуренція за статус у групі однолітків, а також прагнення до незалежності від дорослих можуть викликати конфлікти, які нерідко супроводжуються агресією. Особливо важливим є питання статевих відмінностей у проявах агресивної поведінки у підлітковому віці, оскільки різні соціальні очікування та виховання впливають на стиль поведінки хлопців і дівчат. Аналізуючи особливості агресивної поведінки у підлітків, необхідно враховувати як біологічні аспекти, так і соціокультурні фактори, які формують специфічні стратегії агресивної взаємодії між представниками різних статей.

Статеві особливості агресивної поведінки у підлітковому віці є результатом складної взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників. Дослідження показують, що хлопці та дівчата виявляють агресивну поведінку по-різному, що обумовлено як рівнем гормональної активності, так і специфічними моделями соціалізації [44, с. 92].

Хлопці, як правило, демонструють більш пряму, фізичну агресивну поведінку, тоді як дівчата частіше використовують непрямі форми агресивної поведінки, такі як соціальне відчуження, вербальні нападки або маніпуляції. Це пов'язано з тим, що у суспільстві існує толерантніше ставлення до відкритого прояву сили у хлопців, тоді як дівчата змалку навчаються уникати прямої конфронтації, шукаючи альтернативні стратегії впливу.

Біологічні фактори, зокрема рівень тестостерону, можуть пояснювати більшу схильність хлопців до фізичної агресивної поведінки. Наукові дослідження підтверджують, що підвищення рівня цього гормону в період

статевого дозрівання корелює з підвищеною агресивністю, імпульсивністю та схильністю до ризикованої поведінки [15].

Однак біологічні механізми не є єдиним поясненням, оскільки рівень тестостерону не визначає поведінку безпосередньо, а лише впливає на її потенційні прояви. Соціальні фактори, такі як виховання, культурні норми та стиль взаємодії з однолітками, значною мірою формують індивідуальні особливості агресивної поведінки у хлопців і дівчат. Окрему увагу слід приділити соціальним очікуванням щодо статевих ролей, які значною мірою впливають на прояви агресивної поведінки у підлітків. Хлопців заохочують до конкурентної боротьби, наполегливості та самостійності, що може сприяти розвитку агресивних форм поведінки.

Навпаки, дівчат виховують у дусі терпимості, емпатії та співчуття, що зменшує ймовірність відкритої агресивної поведінки, але може сприяти розвитку латентних форм, таких як маніпуляції або пасивно-агресивні реакції. Така соціалізація може мати довготривалі наслідки, формуючи стиль поведінки, який буде зберігатися і в дорослому віці [28, с. 133].

Дівчата частіше використовують вербальну агресивну поведінку, наприклад, поширення чуток, ображення або соціальне виключення. Цей тип агресивної поведінки менш очевидний, але може бути не менш руйнівним, особливо в умовах шкільного середовища, де соціальний статус відіграє важливу роль. Вербальна агресивна поведінка серед дівчат часто спрямована на порушення соціальних зв'язків або приниження суперниць, що може мати значні емоційні наслідки для жертв такого впливу.

Кібербулінг як нова форма агресивної поведінки у підлітків також має певні статеві особливості. Хлопці частіше використовують відкриті форми агресивної поведінки, такі як погрози або прямі образи, тоді як дівчата схильні до маніпулятивних стратегій, наприклад, до публікації принизливих фото або розповсюдження пліток в онлайн-просторі. Важливим є те, що кібербулінг дає можливість проявляти агресивну поведінку анонімно, що знижує відчуття відповідальності та може підсилювати її інтенсивність [49].

Агресивна поведінка у підлітків часто є способом самоствердження або реакцією на фрустрацію. Для хлопців агресивна поведінка може виступати механізмом демонстрації сили та домінування в групі однолітків, тоді як для дівчат вона може бути інструментом контролю за міжособистісними відносинами. Важливим є також той факт, що агресивна поведінка може бути викликана потребою у визнанні, особливо у соціально нестабільному середовищі, де підлітки прагнуть підвищити свій статус за рахунок агресивної поведінки.

Соціальне середовище також відіграє вирішальну роль у формуванні статевих аспектів агресивної поведінки. Якщо в родині спостерігаються часті конфлікти, насильство або жорсткі статеві стереотипи, підлітки можуть переймати відповідні моделі поведінки. Наприклад, хлопці, які ростуть у середовищі, де агресивна поведінка є способом вирішення проблем, частіше виявляють насильницькі схильності в майбутньому [59, с. 237].

Статеві відмінності в агресивній поведінці також залежать від рівня емоційної регуляції. Дослідження показують, що дівчата мають кращі навички самоконтролю і частіше використовують конструктивні стратегії для подолання стресових ситуацій. У хлопців, особливо в підлітковому віці, рівень імпульсивності є вищим, що підвищує ймовірність агресивних спалахів у ситуаціях конфлікту.

Таким чином, статеві аспекти агресивної поведінки у підлітків зумовлені поєднанням біологічних, психологічних та соціальних факторів. Важливо розуміти, що хоча хлопці демонструють більш виражену фізичну агресивну поведінку, дівчата також мають свої специфічні форми агресивної поведінки, які можуть бути не менш деструктивними. Усвідомлення цих особливостей дозволяє ефективніше працювати з підлітками, розробляти програми профілактики агресивної поведінки та формувати більш толерантне соціальне середовище, де агресивні прояви не стають домінантною формою поведінки [42].

Слід зазначити, що агресивна поведінка підлітків значною мірою формується під впливом соціально-психологічних факторів, які визначають особливості їхнього розвитку, комунікації та адаптації у суспільстві. Родина є першим і найважливішим середовищем, де дитина засвоює моделі поведінки, в тому числі й агресивні. Якщо в сім'ї домінують жорсткі методи виховання, конфлікти або прояви фізичного чи психологічного насильства, то дитина засвоює агресивну поведінку як спосіб реагування на проблемні ситуації.

Підлітки, які зростають у дисфункційних сім'ях, значно частіше виявляють виражені агресивні риси характеру. Вони, як правило, менш схильні до прояву емпатії та досягнення компромісу у стосунках. Така поведінка є наслідком постійного перебування в атмосфері нестабільності, конфліктів та відсутності емоційної підтримки. Це формує у підлітків сприйняття світу як ворожого, де для виживання необхідно проявляти силу та агресію [20]. Навпаки, виховання в атмосфері довіри, підтримки й поваги відіграє ключову роль у формуванні конструктивних способів вирішення конфліктів. У таких умовах підлітки вчаться розпізнавати та керувати своїми емоціями, розвивають навички ефективної комунікації та менш схильні до агресивних тенденцій, оскільки відчувають себе захищеними та прийнятими.

Важливим фактором, що значно впливає на розвиток поведінки підлітків, є стиль виховання батьків. Авторитарні методи, що передбачають сувору дисципліну, постійні обмеження та покарання, можуть спричинити у дитини глибоке почуття фрустрації. Це почуття накопичується і з часом трансформується в агресивну поведінку, адже підліток не має можливості висловити свої почуття та потреби конструктивним шляхом. З іншого боку, надмірна вседозволеність також має вкрай негативні наслідки. Підлітки, які не отримали чітких уявлень про межі дозволеного та не відчували достатнього батьківського контролю, часто поводяться імпульсивно та агресивно, оскільки не вміють контролювати свої бажання та не розуміють соціальних норм.

Оптимальним вважається демократичний стиль виховання, який передбачає здоровий баланс між контролем і підтримкою. Він заохочує

самостійність, розвиває саморегуляцію та формує соціальну відповідальність у підлітків, дозволяючи їм розвиватися як врівноважені та адаптовані особистості. Такий підхід дає підліткам можливість приймати рішення, нести за них відповідальність, а також розуміти наслідки своїх вчинків [25, с. 39].

Шкільне середовище також відіграє надзвичайно значну роль у формуванні агресивної поведінки. У період підліткового віку діти активно взаємодіють з однолітками, встановлюючи власний соціальний статус у групі. Агресивна поведінка може виступати потужним засобом самоствердження, особливо у хлопців, які прагнуть домінувати у колективі та здобути визнання серед ровесників. У цьому віці потреба у приналежності та визнанні є дуже сильною, і агресія може помилково сприйматися як шлях до цих цілей.

Якщо у школі існує низький рівень контролю за поведінкою учнів та виявляється байдужість до проявів булінгу (цькування), агресивна поведінка закріплюється та стає частиною соціальної норми. Це створює атмосферу, де агресори відчують свою безкарність, а жертви — беззахисність. У такому середовищі агресія може навіть стати своєю «мовою спілкування» між учнями [30].

З іншого боку, підтримка з боку вчителів, цілеспрямований розвиток навичок ефективного спілкування та систематична робота зі створенням позитивного мікроклімату допомагають суттєво зменшити рівень агресивної поведінки серед підлітків. Створення безпечного та підтримуючого шкільного середовища, де цінуються взаємоповага та співпраця, є ключовим для попередження агресії та формування здорових соціальних взаємодій. Це включає в себе проактивні програми з протидії булінгу, навчання вирішенню конфліктів без застосування сили, а також заохочення толерантності та прийняття розмаїття.

Важливим соціально-психологічним фактором, що суттєво впливає на формування агресивної поведінки підлітків, є всепроникний вплив медіа та цифрового середовища. Сучасні підлітки проводять значну частину свого часу, активно користуючись соціальними мережами, де агресивна поведінка може

проявлятися у формі кібербулінгу. Ця нова форма агресії набуває все більших масштабів [3, с. 154].

Анонімність в інтернеті та відсутність негайних наслідків за образливу поведінку створюють ілюзію безкарності, що сприяє збільшенню випадків вербальної агресії, приниження та цькування. Підлітки, приховані за екранами, можуть дозволяти собі дії, на які б ніколи не наважилися в реальному житті. Це призводить до психологічних травм у жертв і закріплює деструктивні патерни поведінки у агресорів. Крім того, фільми, відеоігри та інший медіаконтент, що містить численні сцени насильства, можуть формувати толерантне ставлення до агресивної поведінки або навіть спонукати до її наслідування. Постійне спостереження за насильством у віртуальному світі може десенсибілізувати молоду психіку, знижуючи природну чутливість до жорстокості [35].

Тривалий та інтенсивний вплив жорстокого контенту не тільки знижує рівень емпатії у молоді, але й підвищує їхню загальну агресивну налаштованість. У таких випадках агресія може сприйматися як нормальний або навіть прийнятний спосіб вирішення проблем, що становить значну загрозу для соціального розвитку підлітків. Це також може розмивати межі між віртуальним та реальним світом, спонукаючи до перенесення агресивних сценаріїв у повсякденне життя.

Соціально-економічне становище родини також відіграє важливу роль і суттєво впливає на рівень агресивності підлітків. Діти з сімей, які перебувають у складних фінансових умовах або відчують соціальну нестабільність, часто стикаються з різними стресами та фрустраціями. Вони можуть проявляти агресивну поведінку як реакцію на глибоке почуття несправедливості, безвихідності чи власну безпорадність перед обличчям життєвих труднощів [51].

У таких випадках агресивна поведінка може стати для них своєрідним засобом захисту від зовнішніх загроз або навіть способом привернути увагу до своїх проблем та потреб, які інакше залишаються непоміченими. Це може бути крик про допомогу, який виражається у деструктивній формі.

Водночас, важливо зазначити, що підлітки з більш забезпечених родин теж можуть бути агресивними. У їхньому випадку агресія часто є наслідком надмірного потурання, відсутності чітких меж та звички до домінування. Якщо такі підлітки звикли до того, що отримують бажане будь-якою ціною, і їхні бажання завжди задовольняються, вони можуть використовувати агресію як інструмент для маніпуляції та досягнення своїх цілей, якщо стикаються з опором [23, с. 29].

Це свідчить про те, що агресія є багатофакторним явищем, і її причини можуть бути різними, незалежно від соціального статусу родини. Виховання в умовах безмежної всездозволеності може формувати егоцентричну особистість, яка не здатна рахуватися з інтересами інших, і, як наслідок, вдається до агресивних методів для досягнення своїх цілей. Особистісні характеристики відіграють важливу роль у формуванні агресивності. Індивіди з низьким рівнем самоконтролю, підвищеною емоційною збудливістю або схильністю до імпульсивних дій мають більший ризик розвитку агресивної поведінки. Водночас, підлітки з високим рівнем емпатії, соціальної компетентності та стійкості до стресу рідше вдаються до агресивних дій [46].

Рівень соціальної підтримки є ще одним значущим чинником. Якщо підліток відчуває розуміння та прийняття з боку сім'ї, друзів або педагогів, він рідше буде схильний до проявів агресивної поведінки. Натомість ізоляція, відсутність довірливих стосунків та відчуття самотності можуть підсилювати агресивні тенденції. Саме тому програми профілактики агресивної поведінки часто базуються на розвитку навичок ефективного спілкування, емоційної регуляції та формуванні підтримуючих соціальних зв'язків.

Підлітковий вік також характеризується кризою ідентичності, що може супроводжуватися агресивною поведінкою. Підлітки прагнуть знайти своє місце в соціумі, і якщо вони стикаються з труднощами у самовираженні або не можуть досягти визнання серед однолітків, це може спричинити почуття роздратування та фрустрації, які проявляються у вигляді агресивної поведінки.

Особливо це стосується тих, хто відчуває дискримінацію за статевими, соціальними чи іншими ознаками [32].

Таким чином, соціально-психологічні умови відіграють ключову роль у формуванні агресивної поведінки у підлітковому віці. Родина, школа, соціальне середовище, медіа, рівень соціальної підтримки та особистісні особливості визначають, наскільки агресивна поведінка буде домінуючим способом реагування на труднощі. Зниження рівня агресивної поведінки можливе лише за умови комплексного підходу, що включає формування сприятливого сімейного клімату, розвиток емоційного інтелекту, посилення соціальної підтримки та впровадження освітніх програм, спрямованих на навчання навичкам ненасильницького спілкування.

Агресивна поведінка у підлітків є багатофакторним феноменом, який обумовлений поєднанням біологічних, психологічних та соціальних чинників. Вона може проявлятися у різних формах, від відкритої фізичної агресивної поведінки до прихованих вербальних або соціальних атак. Статеві аспекти агресивної поведінки свідчать про те, що хлопці частіше схильні до прямої конфронтації, тоді як дівчата обирають маніпулятивні стратегії та вербальні методи впливу [8, с. 69].

Водночас соціально-психологічні умови, такі як стиль виховання, рівень соціальної підтримки, вплив медіа та особистісні характеристики, визначають, наскільки агресивна поведінка буде закріплена у поведінкових реакціях підлітка. Запобігання агресивній поведінці має базуватися на розвитку соціально-емоційних навичок, формуванні культури толерантності та створенні сприятливого мікросоціального середовища, що сприяє конструктивному вирішенню конфліктів [57].

Отже, аналіз соціально-психологічних особливостей агресивної поведінки підлітків у процесі міжособистісної взаємодії засвідчує, що агресивна поведінка в цьому віці є не лише наслідком особистісних рис, а й результатом складної системи соціальних впливів. Підлітки перебувають у

стані активного самовизначення, і міжособистісна взаємодія часто виступає ареною, де вирішуються питання статусу, авторитету, самоствердження.

Особливої ваги у формуванні агресивної поведінки набуває роль соціального оточення – родини, шкільного колективу, однолітків та інших значущих соціальних груп. Саме вони створюють умови, які можуть як стримувати прояви агресії, так і, навпаки, сприяти їхньому посиленню.

Позитивні міжособистісні стосунки, підтримка та увага з боку дорослих і ровесників здатні знизити рівень агресивності, тоді як відсутність емоційного контакту, конфлікти, приниження або ігнорування часто провокують її зростання.

У підлітковому середовищі агресивна поведінка нерідко виконує інструментальну функцію – як засіб досягнення певної мети, наприклад, здобуття авторитету чи самоствердження в групі. Водночас вона може мати компенсаторний характер – виступати реакцією на внутрішню психологічну незадоволеність, почуття самотності, соціальне відторгнення або занижену самооцінку, які підліток не в змозі конструктивно опрацювати.

Висновки до розділу I

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз сутності та структури агресивної поведінки, а також розглянуто її особливості в підлітковому віці. Агресивна поведінка є багаторівневим феноменом, який включає когнітивні, емоційні, мотиваційні, поведінкові, соціальні та регулятивні компоненти. Вона може мати як біологічне, так і соціальне підґрунтя, а її прояви залежать від індивідуальних та середовищних чинників. Розуміння внутрішньої структури агресивної поведінки є важливою умовою для ефективної її профілактики та корекції.

Особлива увага в межах розділу приділялася підлітковому віку як чутливому періоду соціалізації, у якому відбувається активне формування особистості. Саме в цьому віці міжособистісна взаємодія набуває особливого значення, і агресивна поведінка часто використовується як засіб

самоствердження чи вирішення конфліктів. Водночас соціальне оточення – родина, школа, група однолітків – виступає потужним чинником впливу на рівень і форми прояву агресивної поведінки.

Отже, теоретичний огляд підтвердив складність і багатофакторність проблеми агресивної поведінки у підлітків. Це дозволяє зробити висновок, що для глибокого розуміння цього явища необхідно враховувати як індивідуально-психологічні особливості підлітка, так і соціальні контексти його життя.

Отримані теоретичні дані стануть основою для подальшого емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення реальних проявів агресивної поведінки та чинників, що її детермінують у підлітковому середовищі.

РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПІДЛІТКІВ У ГРУПІ.

2.1. Організація та методика проведення дослідження.

Дослідження проводилося на базі Опорного закладу "Вовчицький ліцей ім. В.Ф. Мицика" Лубенської міської ради Лубенського району Полтавської області. Вибірка складалася з 52 респондентів, що дозволило отримати репрезентативні дані для аналізу особливостей агресивності та міжособистісної взаємодії в учнівському середовищі.

Були поставлені такі завдання:

1. Провести емпіричне дослідження форм агресії в підлітків різного віку і статі;
2. Виконати дослідження міжособистісних стосунків підлітків.

З цією метою використовувалися наступні методики: діагностики рівня агресії А.Басса-А.Даркі [48], методика “Q-сортування” В.Стефансона [54], а також методика “Інтерперсональний діагноз” Т.Лірі [41, с. 114].

Для глибокого і всебічного розуміння природи агресивної поведінки підлітків та ідентифікації її характерних проявів, було проведено дослідження. Це дослідження не обмежувалося лише вивченням зовнішніх ознак агресії, а прагнуло розкрити її внутрішні механізми та особливості міжособистісної взаємодії підлітків у їхньому соціальному середовищі. За основу було взято низку апробованих та загально визнаних у психологічній практиці методик, що дозволили здійснити системний аналіз як емоційно-вольової сфери підлітків, так і їхнього функціонування в групі.

Одним із центральних інструментів у нашому дослідженні став методика А.Басса-А.Даркі. Ця методика заслужено користується широким визнанням як у вітчизняній, так і в міжнародній психологічній спільноті. Її цінність полягає у здатності не просто констатувати наявність агресії, а й детально диференціювати її різноманітні форми та прояви. Методика дозволяє всебічно охопити різні аспекти агресивності особистості – від безпосередніх фізичних актів до складних вербальних агресивних реакцій. Крім того, він дає змогу виявити супутні емоційні стани, які часто є підґрунтям для агресивної поведінки, такі як роздратування, відчуття образи, негативізм, підвищена підозрілість та навіть почуття провини після скоєння агресивних дій.

Структура опитувальника представлена 75 твердженнями, на які респондент мав дати відповідь "так" або "ні". Така форма відповідей забезпечує чіткість та легкість інтерпретації. Методика включає 8 базових шкал, кожна з яких вимірює окремий вид агресії або пов'язаної з нею характеристики:

1. Фізична агресія: пряме використання фізичної сили проти іншої особи.
2. Вербальна агресія: вираження негативних почуттів через крик, погрози, лайку.
3. Роздратування: готовність проявити негативні почуття при найменшому збудженні.

4. Негативізм: опозиційна поведінка, що часто спрямована проти авторитету або встановлених правил.

5. Образа: наявність злості або обурення на світ або інших за реальні чи уявні страждання.

6. Підозрілість: недовіра до людей, переконаність у їхніх злих намірах.

7. Непряма агресія: агресія, спрямована обхідним шляхом (наприклад, плітки, злі жарти).

8. Почуття провини: можливе відчуття каяття, докори сумління після скоєних агресивних дій.

Крім того, опитувальник формує два інтегральні показники: індекс агресивності (сума показників фізичної, вербальної та непрямой агресії, а також роздратування) та індекс ворожості (сума показників підозрілості та образи). Ці узагальнені показники надають цілісне уявлення про загальний рівень агресивної установки особистості, дозволяючи не лише виявити окремі прояви, а й оцінити загальну схильність до агресивних реакцій та ворожого ставлення до оточуючих.

З метою поглибленого аналізу соціального функціонування підлітків та їхнього сприйняття себе в групі, було застосовано методику Q-сортування

В. Стефансона. Цей інструмент є надзвичайно цінним для оцінки самосвідомості підлітка в контексті міжособистісних взаємодій. Він дозволяє не просто виявити, як підліток бачить себе в групі, а й розкрити основні тенденції його міжособистісної поведінки. Наприклад, методика допомагає визначити, чи схильний підліток до залежності від інших, чи він прагне до боротьби та домінування, чи, навпаки, демонструє виражену товариськість та готовність до співпраці.

Особливістю методики Q-сортування є її гнучкість, що дозволяє застосовувати її для взаємооцінки. Це означає, що окрім самооцінки підлітка, ми можемо отримати дані про те, як його сприймають однолітки або інші значущі для нього особи. Такий порівняльний аналіз самооцінки з груповим сприйняттям відкриває доступ до аналізу потенційних розбіжностей у "Я-

концепції" та дозволяє виявити сфери, де самосприйняття підлітка може відрізнятись від того, як його бачать інші. Ці розбіжності можуть стати важливим індикатором внутрішніх конфліктів або проблем у соціальній адаптації.

Для комплексної класифікації міжособистісної поведінки підлітків та визначення домінантних стратегій їхньої взаємодії, було використано методика "Інтерперсональний діагноз" Т.Лірі. Ця методика ґрунтується на концепції типології міжособистісних відносин, що припускає, що поведінка особистості в соціумі може бути описана за допомогою певних вимірів.

Опитувальник Т. Лірі представлений у формі 128 дескрипторів (рис, характеристик), які розподілені у 8 психологічних октантах. Кожен октант відображає певну домінантну модель взаємодії, що виникає з комбінації двох основних осей: домінування-підкорення та дружність-ворожість. Ці вісім октантів включають:

1. Домінантність: підвищена активність, рішучість, орієнтація на власну думку;
2. Впевненість в собі: егоцентричність, дистанційованість, самовдоволення;
3. Вимогливість: впевненість у своїй правоті, ригідність установок у поєднанні з наполегливістю у досягненні мети;
4. Скептицизм: замкненість, відокремленість, критичне ставлення до будь-яких думок, крім власних;
5. Поступливість: пасивність, занижена самооцінка, песимістичний;
6. Довірливість: нестійка самооцінка, самокритичність, висока занепокоєність;
7. Добросердечність: емоційна нестійкість, високий рівень тривожності, низький - агресивності;
8. Чуйність: схильність до ідеалізації міжособистісних стосунків, артистичність, прагнуть створювати приємне враження.

Таким чином, завдяки комплексному застосуванню опитувальника Басса-Даркі, методики "Q-сортування" В. Стефансона та методики Т. Лірі, було

зібрано всебічні дані для детального аналізу причин агресивної поведінки підлітків, її проявів та особливостей їхньої взаємодії у соціальному середовищі. Це є надзвичайно важливим підґрунтям для розробки та впровадження ефективних програм психологічної допомоги, корекції та профілактики агресивних проявів у підлітковому віці, спрямованих на формування гармонійної та соціально адаптованої особистості.

Для подальшого порівняльного аналізу було використано коефіцієнт кореляції Пірсона, реалізований за допомогою пакету статистичної обробки даних SPSS. Застосування цього методу дало змогу здійснити кількісну оцінку сили та напрямку зв'язків між досліджуваними змінними. Зокрема, було проаналізовано, наскільки агресивні прояви у підлітків статистично пов'язані з різними аспектами їхньої міжособистісної взаємодії в групі. Інструментарій SPSS забезпечив високу точність розрахунків, дозволив виявити значущі кореляційні зв'язки, а також надати обґрунтовані висновки щодо характеру взаємозалежності агресивної поведінки підлітків та особливостей міжособистісної взаємодії в групі.

2.2. Аналіз і інтерпретація результатів емпіричного дослідження.

Результати методики - "Методика діагностики рівня агресії А.Басса-А.Дарки" зазначено в таблиці (2.1).

Таблиця 2.1

Результати діагностування агресивності у респондентів за методикою А. Басса-А. Даркі

Види агресивної поведінки	Рівні прояву	Респонденти	
		Підлітки к-сть: 52 особи	
		к-сть.	у %
Фізична агресія	Низький	25	48,1
	Середній	1	1,9
	Високий	26	50,0
Непряма агресія	Низький	26	50,0
	Середній	3	5,8
	Високий	23	44,2
	Низький	46	88,5

Роздратування	Середній	6	11,5
	Високий	0	0
Вербальна агресія	Низький	19	36,5
	Середній	7	13,5
	Високий	26	50,0
Образа	Низький	26	50,0
	Середній	3	5,8
	Високий	23	44,2
Підозрілість	Низький	14	26,9
	Середній	15	28,9
	Високий	23	44,2
Негативізм	Низький	10	19,2
	Середній	16	30,8
	Високий	26	50,0
Почуття провини	Низький	20	38,5
	Середній	4	7,7
	Високий	28	53,8

Шкала "Фізична агресія" показує дуже поляризовану картину. Майже половина респондентів (48.1%) має низький рівень схильності до фізичного насильства. Однак, інша половина (50%) виявляє високий рівень, що свідчить про значний ризик фізичних проявів агресії у цієї частини групи. Середній рівень тут практично відсутній (1.9%).

"Непряма агресія" також розділяє групу: 50% респондентів мають низький рівень, уникаючи прихованих агресивних проявів, тоді як 44.2% демонструють високий рівень, що вказує на схильність до використання пліток, маніпуляцій та інших непрямих способів вираження ворожості.

За шкалою "Роздратування": переважна більшість респондентів (88.5%) має низький рівень, а високий рівень повністю відсутній (0%). Це свідчить про загальну здатність групи до емоційної стабільності та низьку реактивність на незначні подразники, що є захисним фактором у конфліктних ситуаціях.

За шкалою "Негативізм" дані неповні (відсутній високий рівень), але ми бачимо, що більшість респондентів (61.5%) мають середній рівень негативізму, що може проявлятися у пасивному опорі чи упертості. Менша частка (38.5%) демонструє низький рівень.

Щодо "Образи", половина групи (50%) не схильна накопичувати образи, тоді як 44.2% мають високий рівень, що вказує на схильність до переживання гірких почуттів та ретроспективного аналізу минулих кривд.

Значна кількість випадків з високим рівнем "Підозрілості" (44.2%) є майже вдвічі більшою, ніж низький рівень (27%), і суттєво перевищує середній рівень (23.8%). Такий дисбаланс може свідчити про переважання недовіри або скептицизму в досліджуваній групі, що нерідко є реакцією на стрес, невизначеність або попередній негативний досвід.

Наступна шкала, "Вербальна агресія", показує, що 50% респондентів мають високий рівень схильності до словесних образ, погроз або крику. Це може свідчити про напруженість у комунікації всередині групи.

"Почуття провини" демонструє, що понад половина групи (53.8%) відчуває високий рівень провини, що може бути пов'язано з надмірною самокритикою або етичними дилемами після проявів агресії. Лише 7.7% мають середній рівень, і 38.5% – низький.

Результати вимірювання типів міжособистісної взаємодії за методикою "Інтерперсональний діагноз" Т.Лірі зазначено в таблиці (2.2).

Таблиця 2.2

Результати діагностування міжособистісних відносин Т.Лірі

Типи міжособистісної взаємодії	Рівні прояву	Респонденти	
		Підлітки к-сть: 52 особи	
		к-сть.	у %
Домінантність	Низький	19	36,5
	Середній	7	13,5
	Високий	26	50,0
Впевненість в собі	Низький	8	15,4
	Середній	39	75,0
	Високий	5	9,6
Вимогливість	Низький	24	46,1
	Середній	3	5,8
	Високий	25	48,1
Скептицизм	Низький	15	28,8
	Середній	11	21,2
	Високий	26	50,0

Поступливість	Низький	32	61,5
	Середній	0	0
	Високий	20	38,5
Довірливість	Низький	11	21,2
	Середній	19	36,5
	Високий	22	42,3
Добросердечність	Низький	17	32,7
	Середній	26	50,0
	Високий	9	17,3
Чуйність	Низький	15	28,8
	Середній	29	55,8
	Високий	8	15,4

Розглядаючи шкалу "Домінантність", що відображає схильність до лідерства, директивності та домінування, ми бачимо, що рівно половина респондентів (50%) демонструють високий рівень. Це свідчить про виражену тенденцію значної частини групи до контролю над ситуацією та іншими людьми. Низький рівень авторитарності притаманний 36.5%, а середній – 13.5%. Шкала "Впевненість в собі", яка характеризує орієнтацію на власні інтереси та самоцінність, показує, що 75% респондентів перебувають на середньому рівні. Це вказує на здоровий, здебільшого, егоїзм, який дозволяє їм відстоювати свої потреби без шкоди для оточуючих. Низький (15.4%) та високий (9.6%) рівні зустрічаються значно рідше.

У вимірі "Вимогливість", який в контексті Лірі відображає напористість, конкурентність та іноді агресивну поведінку, спостерігається майже рівний розподіл між низьким (46.1%) та високим (48.1%) рівнями. Середній рівень є мінімальним (5.8%). Така поляризація може свідчити про наявність у групі як осіб, що уникають конфронтації, так і тих, хто активно її застосовує.

Шкала "Скептицизм", що вказує на рівень недовіри та обережності у стосунках, демонструє високий рівень у 50% респондентів. Це є значним показником, який може ускладнювати формування довірчих відносин та призводити до непорозумінь через постійне очікування негативних намірів від інших.

За показником "Поступливість", який характеризує схильність до підпорядкування, відсутності власної ініціативи, більшість (61.5%) мають низький рівень. Це говорить про їхню самостійність та бажання діяти незалежно. Однак, значна частина (38.5%) демонструє високий рівень підлеглості, що може вказувати на їхню потребу в зовнішньому керівництві або труднощі з прийняттям рішень. Середній рівень повністю відсутній (0%).

Шкала "Довірливість", що вимірює потребу у підтримці та допомозі з боку оточуючих, показує, що 42.3% респондентів мають високий рівень залежності, а 36.5% – середній. Це свідчить про те, що значна частина групи відчуває потребу в опорі та підтримці від інших, що може впливати на їхню автономність у міжособистісних взаємодіях.

Більшість осіб у досліджуваній групі характеризуються середнім рівнем "Добросердечність", що становить 50% від загальної кількості. Це свідчить про те, що значна частина вибірки демонструє помірну схильність до позитивного та прихильного ставлення до інших. Нижчий рівень спостерігається у 32.7% учасників, тоді як високий рівень притаманний найменшій частці групи – 17.3%. Щодо шкали "Чуйність", дані вказують на середній рівень. 55.8% учасників проявляють помірну готовність діяти на користь інших, навіть якщо це вимагає певних власних зусиль чи жертв. Низький рівень альтруїзму спостерігається у 23.8% осіб, що є меншою часткою порівняно з середнім рівнем.

Результати методики - "Методика діагностики методики "Q-сортування" В.Стефансона" зазначено в таблиці (2.3).

Таблиця 2.3

Результати оцінювання тенденції поведінки особистості в групі респондентів за методикою «Q-сортування» В. Стефансона

Показники	Рівні прояву	Респонденти	
		Підлітки к-сть: 52 особи	
		к-сть.	у %
Тенденція до залежності	Низький	3	5,8
	Середній	30	57,7

	Високий	19	36,5
Тенденція до незалежності	Низький	10	19,2
	Середній	40	76,9
	Високий	2	3,9
Тенденція до спілкування	Низький	8	15,4
	Середній	27	51,9
	Високий	17	32,7
Тенденція до замкнутості	Низький	14	26,9
	Середній	31	59,6
	Високий	7	13,5
Тенденція до прийняття боротьби	Низький	3	5,8
	Середній	33	63,5
	Високий	16	30,7
Тенденція до уникнення боротьби	Низький	14	26,9
	Середній	34	65,4
	Високий	4	7,7

За шкалою тенденції до залежності спостерігається, що більшість підлітків мають середній рівень прояву (57,7%), що є типовим для вікової групи, коли зберігається певна потреба у підтримці з боку дорослих. Високий рівень залежності виявлено у 36,5% підлітків, що може свідчити про недостатню автономність та емоційну прив'язаність. Лише 5,8% мають низький рівень залежності.

Щодо тенденції до незалежності, у 76,9% респондентів спостерігається середній рівень прояву, що узгоджується з характерним для підліткового віку процесом формування самостійності. Водночас 19,2% демонструють низький рівень, що може вказувати на труднощі з прийняттям відповідальності. Лише 3,8% респондентів мають високий рівень незалежності, що може бути ознакою передчасної зрілості або опозиційності.

Тенденція до спілкування у більшості підлітків проявляється на середньому (51,9%) та високому рівнях (32,7%), що відповідає віковим особливостям активного соціального включення. Низький рівень спостерігається у 15,4%, що може свідчити про труднощі в комунікації або емоційну відчуженість.

Щодо тенденції до замкнутості, більшість респондентів (59,6 %) демонструють середній рівень, у 26,9 % рівень замкнутості високий, що може свідчити про схильність до інтровертованості, емоційної стриманості або ізоляції. Лише 13,5 % респондентів мають високий рівень, що може вказувати на потребу в особистому просторі або уникання соціального контакту.

Тенденція до прийняття боротьби проявляється переважно на середньому рівні у 63,5 % підлітків, що свідчить про помірну конфліктність або здатність до відстоювання своїх позицій. Високий рівень виявлено у 30,8 % респондентів, що може бути ознакою підвищеної агресивності або опозиційної поведінки. Низький рівень характерний для 5,8 % підлітків.

Тенденція до уникнення боротьби у більшості учасників дослідження виявлена на середньому рівні (65,4%), що вказує на гнучкість у міжособистісній взаємодії. У 26,9 % прояви уникнення боротьби є низькими, тобто вони не схильні уникати конфліктів. Лише 7,7 % респондентів демонструють високий рівень цієї тенденції, що може свідчити про високий рівень тривожності, пасивності або уникнення відповідальності. Таким чином, отримані результати підтверджують характерні для підлітків риси: поступове формування незалежності, переважання соціальної активності, суперечливість у ставленні до конфліктів, а також змішані прояви емоційної відкритості та замкнутості. Ці дані можуть слугувати основою для подальшого психологічного супроводу підлітків, профілактики дезадаптивної поведінки.

Оскільки предметом дослідження є виявлення взаємозв'язку агресивної поведінки та міжособистісної взаємодії проведено кореляційний аналіз з використанням критерія Пірсона, який визначає, чи існує статистично значущі зв'язки між змінними (табл.3.1; табл. 3.2; табл. 3.3):

Таблиця 3.1

Результати кореляційного аналізу (за Пірсоном) взаємозв'язку між показниками агресії та типами міжособистісної взаємодії

Типи	Показники агресії
------	-------------------

міжособистісної взаємодії	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Негативізм
Домінантність	0,503**	0,193	0,231	0,226	0,117	0,059	0,054
Впевненість в собі	0,302*	0,216	0,288*	0,063	0,159	0,236*	-0,073
Вимогливість	0,474**	0,344*	0,259*	0,110	0,130	0,085	-0,093
Скептицизм	0,235*	0,128	0,241*	0,156	0,109	0,112	0,247*
Поступливість	-0,092	-0,210	- 0,253*	-0,125	0,117	-0,068	0,086
Довірливість	-0,348**	-0,290*	- 0,310*	-0,214	-0,202	-0,380**	0,085
Доброчесність	-0,076	0,162	0,088	0,245*	0,091	0,143	-0,089
Чуйність	-0,118	0,082	0,014	0,069	-0,006	-0,082	0,026

(* - кореляція статистично значуща на рівні $p < 0.05$)

(** - кореляція статистично значуща на рівні $p < 0.01$)

Представлені результати кореляційного аналізу за методом Пірсона дозволяють глибоко проаналізувати взаємозв'язки між різними типами міжособистісної взаємодії підлітків та показниками їхньої агресивної поведінки. Коефіцієнти кореляції (r) вказують на силу та напрямок лінійного зв'язку між досліджуваними змінними, де позитивні значення свідчать про пряму залежність (зростання одного показника супроводжується зростанням іншого), а негативні – про обернену (зростання одного показника супроводжується зменшенням іншого).

Домінантність характеризується яскраво вираженим прагненням до контролю та домінування. Аналіз виявив сильний позитивний зв'язок з фізичною агресією ($r = 0.503$). Це є цілком логічним та підтверджує, що підлітки, які прагнуть утвердити свою владу та контролювати інших, часто вдаються до безпосереднього фізичного насильства як інструменту впливу та підкорення. Цей взаємозв'язок вказує на потенційний ризик ескалації

конфліктів та потребу в розвитку альтернативних стратегій впливу для таких осіб.

Впевненість в собі: підлітки цього типу демонструють самостійність та високу впевненість у собі. У їхній поведінці простежуються наступні взаємозв'язки з агресією: помірний позитивний зв'язок з фізичною агресією ($r = 0.302$), що може свідчити про готовність таких підлітків до конфронтації та активного відстоювання своїх позицій, іноді із застосуванням сили. Також виявлено помірний позитивний зв'язок з роздратуванням ($r = 0.288$), що може вказувати на підвищену чутливість до фрустрації у випадку, якщо їхня незалежність або впевненість зустрічають опір. Незначний, але помітний позитивний зв'язок з підозрілістю ($r = 0.236$) може бути інтерпретований як захисний механізм, що дозволяє їм зберігати автономію, піддаючи сумніву наміри інших.

Вимогливість: як і можна було очікувати, цей тип взаємодії демонструє найбільш виражені кореляції з агресивними проявами. Зафіксовано сильний позитивний зв'язок з фізичною агресією ($r = 0.474$), що є прямим підтвердженням відповідності між назвою типу та його проявами. Крім того, виявлено помірний позитивний зв'язок з непрямою агресією ($r = 0.344$), що вказує на використання обхідних маніпулятивних тактик, та помірний позитивний зв'язок з роздратуванням ($r = 0.259$), що підкреслює емоційне підґрунтя такої поведінки. Ці кореляції свідчать про загальну високу схильність до різноманітних форм агресії.

Скептицизм: особи, що характеризуються скептицизмом та впертістю, схильні до певних агресивних проявів. Було виявлено помірний позитивний зв'язок з роздратуванням ($r = 0.241$). Це може бути пов'язано з тим, що їхня недовіра до оточуючих та небажання йти на компроміси часто викликають внутрішню фрустрацію. Крім того, спостерігається помірний позитивний зв'язок з негативізмом ($r = 0.247$), що є логічним продовженням впертості та скептичного ставлення до правил та авторитетів.

Поступливість: цей тип особистості характеризується низьким рівнем домінування та схильністю до уникнення конфліктів. У таблиці виявлено помірний негативний зв'язок з роздратуванням ($r = -0.253$). Це свідчить про те, що чим більш покірний та сором'язливий підліток, тим рідше він відчуває та проявляє роздратування, що може бути результатом придушення негативних емоцій або активного уникнення конфліктних ситуацій. Інші показники агресії для цього типу не показали значущих позитивних кореляцій.

Довірливість: цей тип особистості, що характеризується прагненням до схвалення та орієнтацією на зовнішній контроль, демонструє значні обернені зв'язки з агресією. Зафіксовано помірний негативний зв'язок з фізичною агресією ($r = -0.348$), непрямую агресією ($r = -0.290$) та роздратуванням ($r = -0.310$). Це вказує на те, що такі підлітки значно рідше вдаються до агресивних дій, оскільки їхня залежність від думки інших та потреба у прийнятті змушують їх уникати конфронтації та придушувати агресивні імпульси. Особливо виражений сильний негативний зв'язок з підозрілістю ($r = -0.380$), що відображає їхню схильність довіряти оточуючим, від яких вони прагнуть підтримки.

Добросердечність: підлітки цього типу прагнуть до гармонійних відносин та дотримання соціальних норм. Цікаво, що тут виявлено помірний позитивний зв'язок з роздратуванням ($r = 0.245$). Це може вказувати на те, що, незважаючи на прагнення до співпраці, такі підлітки можуть відчувати фрустрацію та роздратування, якщо їхні зусилля з налагодження взаємодії не знаходять відгуку або якщо вони стикаються з порушенням встановлених норм.

Чуйність: цей тип відображає високий рівень просоціальності та емпатії, очікувано не продемонстрував значущих кореляцій з жодним із показників агресії. Незначні значення (наприклад, $r = -0.118$ з фізичною агресією або $r = 0.026$ з негативізмом) є статистично незначними та не свідчать про наявність вираженого взаємозв'язку. Це підтверджує, що особистості, які прагнуть до відповідальності та великодушності, мають мінімальну схильність до агресивної поведінки.

Результати кореляційного аналізу (за Пірсоном) взаємозв'язку показників агресії та тенденціями поведінки в групі

Тенденції поведінки в групі	Показники агресії						
	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Негативізм
Залежність	-0,001	0,038	0,045	0,166	0,357**	-0,072	-0,299*
Незалежність	0,315*	0,049	0,276	0,285*	0,113	-0,099	0,418**
Спілкування	0,353*	0,149	-0,070	0,250	0,077	0,051	0,000
Замкнутість	0,063	-0,163	-0,082	-0,081	-0,011	0,041	-0,075
Прийняття боротьби	0,863**	-0,099	-0,190	0,402**	-0,135	0,055	0,070
Уникнення боротьби	-0,188	-0,025	0,032	-0,078	0,067	-0,052	0,192

(* - кореляція статистично значуща на рівні $p < 0.05$)

(** - кореляція статистично значуща на рівні $p < 0.01$)

Починаючи з тенденції "Залежність", виявлено помірний позитивний зв'язок з образою ($r = 0.357$), що може свідчити про те, що індивіди, які схильні шукати опори в групі, частіше відчують образу, можливо, через невиправдані очікування щодо підтримки або сприйняття ігнорування з боку тих, від кого вони залежать. Одночасно спостерігається помірний негативний зв'язок з негативізмом ($r = -0.299$), що логічно для тих, хто прагне прийняття і уникає опозиційної поведінки. Переходячи до тенденції "Незалежність", цей стиль поведінки в групі має помірний позитивний зв'язок з фізичною агресією ($r = 0.315$), вказуючи на готовність таких індивідів до фізичної конфронтації при відстоюванні своїх кордонів. Крім того, виявлено помірний позитивний зв'язок з роздратуванням ($r = 0.276$) та вербальною агресією ($r = 0.285$), а також сильний зв'язок з негативізмом ($r = 0.418$), що разом свідчить про те, що прагнення до автономії в колективі може реалізовуватися через дратівливість, вербальні прояви агресії та активний опір груповим нормам.

Тенденція "Спілкування", досить несподівано, показує помірний позитивний зв'язок з Фізичною агресією ($r = 0.353$), що може вказувати на те, що висока потреба у взаємодії, за відсутності достатніх навичок конструктивного вирішення конфліктів, може призводити до фізичних проявів агресії, або ж це може бути прагненням домінувати у спілкуванні через агресію, і цей зв'язок безперечно вимагає подальшого, більш глибокого осмислення.

Тенденція "Замкнутість" у групі, як і очікувалося, не демонструє значущих кореляцій з показниками агресії, що узгоджується з її характером уникнення взаємодії та конфліктів.

Критично важливий результат стосується тенденції "Прийняття боротьби": тут виявлено надзвичайно сильний позитивний зв'язок з Фізичною агресією ($r = 0.863$), що вказує на майже пряму залежність, де внутрішня готовність індивіда до боротьби є потужним психологічним механізмом, що веде до фізичних проявів агресії. Крім того, спостерігається сильний позитивний зв'язок з вербальною агресією ($r = 0.402$), підкреслюючи використання словесної агресії як інструменту конфронтації.

Тенденція "Уникнення боротьби" у групі очікувано не корелює з жодним із показників агресії, що підтверджує її суть як стратегії мінімізації конфліктів. Таким чином, сукупність цих даних вказує, що "прийняття боротьби" є домінуючим психологічним фактором агресивної поведінки, а також розкриває, як незалежність може мати конструктивні і деструктивні сторони у взаємодії з групою, що є ключовим для розуміння та корекції агресивних проявів.

Таблиця 3.3

Результати кореляційного аналізу (за Пірсоном) взаємозв'язку показників типів міжособистісної взаємодії та тенденціями поведінки людей в групі

Тенденції	Типи міжособистісної взаємодії
-----------	--------------------------------

поведінки в групі	Домінантність	Впевненість в собі	Вимогливість	Скептицизм	Поступливість	Довірливість	Добросердечність	Чуйність
Залежність	-0,026	0,248	0,150	-0,086	0,206	0,367*	- 0,053	0,053
Незалежність	0,658**	0,606**	0,595**	0,358*	-0,230	-0,061	0,103	0,126
Спілкування	-0,079	0,161	0,195	0,040	-0,078	0,033	0,155	0,074
Замкнутість	0,021	0,018	-0,044	0,152	-0,091	0,178	0,007	- 0,004
Прийняття боротьби	0,669**	0,580**	0,284*	0,447*	-0,137	-0,159	0,004	0,054
Уникнення боротьби	-0,114	-0,049	0,066	-0,148	0,118	-0,243	0,017	0,063

(* - кореляція статистично значуща на рівні $p < 0.05$)

(** - кореляція статистично значуща на рівні $p < 0.01$)

Аналізуючи тенденцію "Залежність", виявлено позитивний помірний зв'язок із довірливістю ($r = 0.367$), що є логічним та очікуваним, оскільки підлітки, які в міжособистісній взаємодії виявляють залежність та слухняність, також демонструють залежність і в груповій поведінці, підтверджуючи узгодженість їхньої внутрішньої установки на пошук опори та слідування за іншими як на індивідуальному, так і на груповому рівнях, тоді як інші кореляції з цією тенденцією є незначущими.

Розглядаючи тенденцію "Незалежність", спостерігається сильний позитивний зв'язок з доміантністю ($r = 0.658$), що свідчить про те, що підлітки, які прагнуть домінувати в міжособистісних взаємодіях, також проявляють високий рівень незалежності у групі, реалізуючи свою владну установку через автономну поведінку, спрямовану на контроль або лідерство в колективі, також виявлено сильний позитивний зв'язок з впевненістю в собі ($r = 0.606$), оскільки індивіди, впевнені в собі та незалежні в міжособистісній комунікації, природно, проявляють цю незалежність і в груповій поведінці, вказуючи на внутрішню

узгодженість їхнього "Я" та реалізації в колективі. Крім того, спостерігається сильний позитивний зв'язок з вимогливістю ($r = 0.595$), що може означати, що їхня агресивність і пряmolінійність є способом відстоювання своєї незалежності та відмовою підкорятися. Помірний позитивний зв'язок зі скептицизмом ($r = 0.358$) також вказує, що скептичні та впertі індивіди схильні до незалежності у групі.

Щодо тенденції "Спілкування" як групової тенденції, усі кореляції з типами міжособистісної взаємодії є незначущими, що може свідчити про те, що потреба у спілкуванні або активна участь у ньому не є прив'язаною до конкретного, домінуючого типу міжособистісної взаємодії.

Аналогічно, для тенденції "Замкнутість" як групової тенденції, усі кореляції з типами міжособистісної взаємодії є незначущими, підкреслюючи, що замкнутість у групі не є специфічною рисою якогось одного типу міжособистісної взаємодії.

Розглядаючи тенденцію "Прийняття боротьби", спостерігається надзвичайно сильний позитивний зв'язок з домінантністю ($r = 0.669$) підкреслює, що індивіди, які прагнуть домінувати, також мають виражену тенденцію до "прийняття боротьби" як способу взаємодії в групі, свідчить про їхню внутрішню готовність до конфронтації для утвердження своєї домінантної позиції, також виявлено сильний позитивний зв'язок з впевненістю в собі ($r = 0.580$), що вказує на те, що їхня впевненість дає їм сміливість вступати у конфронтації для відстоювання своїх інтересів або автономії. Помірний позитивний зв'язок з вимогливістю ($r = 0.284$) є логічним, оскільки пряmolінійні та агресивні індивіди не уникають боротьби і помірний позитивний зв'язок зі скептицизмом ($r = 0.447$) вказує, що скептичні та впertі особи схильні "приймати боротьбу" для відстоювання своєї позиції.

Тенденція "Уникнення боротьби" як групова тенденція не має значущих кореляцій з типами міжособистісної взаємодії, що означає, що схильність до уникнення конфліктів у групі не є вираженою характеристикою якогось одного типу міжособистісної взаємодії.

Висновок до розділу II

У другому розділі дипломної роботи було проведено емпіричне дослідження взаємозв'язку між агресивною поведінкою підлітків та особливостями їхньої міжособистісної взаємодії в групі. Отримані результати дали змогу виявити певні психологічні закономірності, що характеризують агресивних підлітків у контексті соціальної взаємодії.

У результаті кореляційного аналізу було виявлено статистично значущі зв'язки між показниками агресивної поведінки підлітків, типами їхньої міжособистісної взаємодії та тенденціями поведінки в групі. Зокрема, фізична агресія позитивно корелює з такими характеристиками, як домінантність, вимогливість, впевненість у собі, а також з незалежністю та готовністю до боротьби в групі.

Водночас довірливість, добросердечність і поступливість мають негативний зв'язок із агресивними проявами, що свідчить про їхню стримувальну функцію. Встановлено, що незалежність і прийняття боротьби тісно пов'язані з активними типами міжособистісної взаємодії, зокрема з домінантністю та впевненістю в собі. Таким чином, агресивність підлітків значною мірою детермінується як особистісними характеристиками, так і особливостями їхньої соціальної поведінки в групі.

З'ясовано, що агресивна поведінка у підлітків часто супроводжується прагненням до домінування, незалежності та боротьби, що свідчить про схильність таких підлітків до контролю, конфліктності та відстоювання власної позиції будь-якою ціною. Водночас прояви ворожості пов'язані з емоційною дистанцією, замкненістю та зниженим рівнем соціальної взаємодії, що ускладнює формування позитивних стосунків у групі.

На противагу цьому, підлітки з низьким рівнем агресивності демонструють вищий рівень дружелюбності, відкритість до взаємодії, товариськість і схильність до підтримки інших. Це вказує на те, що рівень агресії прямо впливає на якість міжособистісної взаємодії, а саме — на

здатність до співпраці, емпатії та побудови позитивного соціального середовища.

Таким чином, результати другого розділу підтверджують, що агресивна поведінка тісно пов'язана з типами міжособистісної взаємодії та тенденціями поведінки людей в групі.

ВИСНОВОК

У дипломній роботі здійснено комплексне дослідження взаємозв'язку агресивної поведінки підлітків та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі. У межах теоретичного етапу проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння природи агресивної поведінки, її форм, проявів та механізмів виникнення у підлітковому віці. З'ясовано, що агресивна поведінка

має багатофакторну природу, зумовлену як біологічними передумовами, так і соціальними впливами, зокрема міжособистісним оточенням.

На основі проведеного аналізу визначено специфіку проявів агресивної поведінки в процесі міжособистісної взаємодії підлітків, що дало змогу окреслити основні форми поведінки в груповому середовищі. Особливу увагу приділено таким типам міжособистісної взаємодії, як домінантність, впевненість у собі, доброзичливість, довірливість, поступливість тощо, а також тенденціям поведінки в групі: залежності, незалежності, спілкуванню, замкнутості, прийняттю або уникненню боротьби.

Проведений кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Пірсона дозволив виявити низку статистично значущих взаємозв'язків між показниками агресії та характеристиками міжособистісної поведінки. Зокрема, встановлено, що домінантність, впевненість у собі та вимогливість корелюють із підвищеними показниками фізичної агресії та роздратування. Натомість доброзичливість і довірливість мають обернений зв'язок із агресією, виконуючи регулятивну або захисну функцію у взаємодії.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що агресивна поведінка підлітків тісно пов'язана з особливостями їхньої міжособистісної взаємодії у групі. Це дає підстави для подальшого розвитку психодіагностичних інструментів, а також розробки профілактичних та корекційних програм, спрямованих на зниження рівня агресії в підлітковому середовищі шляхом формування конструктивних форм комунікації та соціальної адаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамян Н. Д. Сучасний підхід у використанні методів психокорекції та консультування підлітків. Психологічні науки: проблеми і здобутки. 2017. Вип. 1. С. 4–25.
2. Аландаренко Ю. Духовний розвиток особистості: семінар–тренінг для педагогів. Психолог. 2015. № 1. С. 34–36.

3. Андреев Ю.С. Причины возникновения подліткової агресивної поведінки в сучасному середовищі. Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія «Педагогічні науки». 2014. № 5(1). С. 148–157.

4. Басенко О. М. Особливості переживання підлітками стресових подій воєнних конфліктів : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії; наук. кер.: Чернобровкін Володимир Миколайович ; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Києво–Могилянська академія». Київ. 2023. 213 с.

5. Борейчук І. Особливості психокорекційної роботи практичного психолога з тривожними підлітками. Наукові інновації та передові технології. 2024. Вип. 3 (31). С. 47–52.

6. Борисова В. О., Ігнатенко О. В. Агресивність у підлітковому віці та вплив на неї вікових криз. Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. 2017. Вип. 2. С. 75.

7. Борисюк А.С. Тренінг як засіб корекції агресивної поведінки підлітків. Теоретичні і прикладні проблеми психології. 2018. Вип. 3 (1). С. 46–52.

8. Варій М. Психологія. Навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури. 2019. 288 с.

9. Волянська О.В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Соціологія. 2016. Вип. 3. С. 117–134.

10. Герасименко О. Скрипніков А. Ісаков Р. Реакція на важкий стрес та розлади адаптації. Посттравматичний стресовий розлад. Київ : Медицина. 2023. 200 с.

11. Горностай П., Слюсаревський М., Татенко В., Титаренко Т., Харзратова Н. Основи соціальної психології: підручник для закладів вищої освіти. Київ: Талком. 2018. 326 с.

12. Гулевич Т. Знущання та агресивна поведінка в школі. Психолог. 2010. №40. С. 8–10.

13. Гуцуляк А. О. Особливості переживання травматичного стресу дітьми та підлітками; наук. керівник – д-р психол. наук., проф. З. М. Мірошник. Кривий Ріг : КДПУ, 2023. 61 с.

14. Даценко Т. О. Психологічні особливості подолання страхів у дітей дошкільного віку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук.: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ. 2016. 22 с.

15. Дзюба Т. М. Віртуальна агресивна поведінка підлітків: причини і наслідки. Психологічна профілактика насилля і ворожості в суспільному та приватному житті: тези доповідей учасників Круглого столу [ред. З. С. Карпенко]. Івано-Франківськ: Симфонія форте. 2015. С. 20–24.

16. Долгополова О. В. Терещенко Н. М. Комплексна програма психокорекції соціальної тривожності в підлітків. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2017. Вип. 4 (2). С. 26–30.

17. Донець А.А. Особливості формування статевої ідентичності особистості в підлітковому віці. Молодий вчений. Київ, 2014. № 7. С. 162–164.

18. Дроздов О.Ю., Скок М.А. Проблеми агресивної поведінки особистості: навчальний посібник для студентів. Чернігів: ЧДПУ імені Т.Г.Шевченка, 2012. 156 с.

19. Дуткевич Т. В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 388 с.

20. Євдокімова О. О. Історія психології : навч. посіб.; МВС України, Харків. нац. ун–т внутр. справ. 2–ге вид. допов. Харків. 2020. 320 с.

21. Засекина Л.В, Пастрик Т.В. Основи психології та міжособове спілкування: навчальний посібник. Київ, Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Медицина». 2018. 216 с.

22. Зінченко Л. Загальна характеристика методів психокорекції як методів психологічного впливу. The 4 th International scientific and practical conference «Modern problems of science, education and society»(June 19–21, 2023) SPC «Sci–conf. com. Ua», Kyiv, Ukraine. 2023. С. 522–527.

23. Іванова Т. В., Карч М. О. Гендерна ідентичність як мультіваріативний феномен. Вчені записки ТНУ імені Ві Вернадського. Серія: Психологія. 2020. Т. 31 (70). № 4 С. 28–33.

24. Качмар О. Особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання. Вісник ХНПУ імені ГС Сковороди» Філософія». 2018. Вип. 2 (48). С. 150–162.

25. Кісіль З. Р. Психологічні особливості агресивності у підлітковому віці. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : психологічна. 2015. Вип. 1. С. 32–40.

26. Колобич О. П. Загальна психологія. Навчально–методичний посібник. Львів, 2018. 172 с.

27. Консультативна психологія: Підручник. Помиткіна Л.В. та кол. авторів. Вінниця: ТОВ «Нілан–ЛТД», 2014. С. 191–209.

28. Кордунова Н. О. Особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Вип. 2 (38) 2018. С. 130–140.

29. Корх В. М. Особливості розвитку та групової психокорекції соціально–перцептивних механізмів у підлітків та юнаків. Збірник наукових праць Інституту психології імені ГС Костюка Національної АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. 2012. Вип. 24. Ч. 6. С. 207–216.

30. Кукурудза Т. Причини виникнення підліткової агресивної поведінки. Social Work and Education. 2014. № 1. С. 76–81.

31. Курдибаха О. М. Гендерна ідентичність підлітків в умовах позашкільних навчальних закладів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. Вип. 3. Т. 2. 2016. С. 45–49.

32. Левандовська М.Б. Криза статевої ідентичності як психологічний феномен. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2007. № 3. С. 320–327.

33. Лемко Г., Гундяк М. Психокорекційна робота з соціально дезадаптованими підлітками. *Освітній простір України*. 2019. Вип. 16. С. 156–166.
34. Ліончук Р. Термін гендер у науковому дискурсі: вітчизняний та зарубіжний підходи. *Нова педагогічна думка*. 2013. Вип. 2. С. 66–70.
35. Макарчук Н. Агресивна поведінка та агресивна поведінка як психічний засіб особистісної саморегуляції підлітків із порушеннями розумового розвитку. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2019. №25. С. 211–220.
36. Максименко Д.С. Психологічні особливості криз підлітка. *Практична психологія*. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 200 с.
37. Максименко С. Д. Загальна психологія: навч. посіб. / С. Д. Максименко. 3–тє вид., переробл. та допов. Київ : ЦУЛ, 2018. 272 с.
38. Мітічкіна О.О., Перепелиця О.А. Соціально–психологічні чинники підліткової агресивності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2017. Вип. 1. С. 189–197.
39. Мойсеєва О. Є. Агресивна поведінка підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. *Юридична психологія*. № 1. 2015. С. 139–148.
40. Москалець В. Психологія особистості. Підручник. Київ: Ліра–К, 2021. 564 с.
41. Музичко Л.В. *Психодіагностика: робочий зошит для практичних занять та самостійної роботи здобувачів вищої освіти*. – Київ: Центр навчальної літератури, 2024. – 176 с.
42. Мясойд П. Курс загальної психології. Київ : Алерта, 2021. 496 с.
43. Олексик Г. О. Специфіка соціально–профілактичної роботи у підлітковому середовищі : збірник наукових праць молодих вчених. Хмельницький : ХІСТ. 2018. Вип. 2. С. 112–122.
44. Орос О.Б. Агресивна та насильницька поведінка серед дітей підліткового віку. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2018. Вип. 2 (38). С. 90–96.

45. Павлюченко А. О. Профілактика агресивної поведінки у підлітків: матеріали II Всеукраїнського науково–практичного форуму «Соціально-психологічні аспекти розвитку особистісно–професійної компетентності педагога в умовах інноваційних змін» (07– 12 грудня 2020 року, м. Суми). Суми: НВВ КЗ СОІППО. 2020. С. 148–150.

46. Психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т.Б.Партико, С.Л.Грчивська, А.О.Вовк та ін.; за заг.ред. Т.Б.Партико. К.: Ін Юре, 2014. 664 с.

47. Психологія: схеми, таблиці, коментарі : навч.–наочний посібн. О. М. Пасько, О. М. Цільмак; за заг. ред. О. М. Цільмак. Одеса : ОДУВС. 2013. 270 с.

48. Психолого-педагогічна діагностика школярів / [упоряд. О.Л. Співак]. - Х.: Ранок - НТ, 2007. - 160 с.

49. Реан А.А. Профілактика агресивної поведінки та асоціальності неповнолітніх. Національний психологічний журнал. 2018. Вип. 2. №30. С. 3–12.

50. Рибачук В.М. Особливості прояву агресивної поведінки у підлітковому віці. Педагогічний процес: теорія і практика. 2015. Вип. 1–2. С. 147–152.

51. Савінова, Н., Стельмах, Н., Берегова, М., Іванова, Т. Агресивна поведінка підлітків як психолого–педагогічна проблема. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2020. Вип. 2. С.133–141.

52. Сергеева К.В. Український досвід впровадження програм профілактики агресивної поведінки підлітків у центрах соціальнопсихологічної реабілітації. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: наук. журнал. Суми: СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. №8 (52). Ч. 5. С. 403–410.

53. Сергєєнкова О. П., Столярчук О. А., Пасєка О. В. Загальна психологія. Навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2019. 296 с.

54. Терлецька Л. Шкільна психодіагностика / Л. Терлецька. - К. : Ред. заг.-пед. газет, 2003. - 120 с. - ("Бібліотека шкільного світу").

55. Ткалич М. Г. Психоемоційні стани та життєстійкість: психологічна адаптація під час війни. 2023. С. 230–243.
56. Харагірло В.Є. Психолого–педагогічні аспекти корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки: Навчально–методичний посібник. Вид. 2, доповнене. Біла Церква: БІНПО, 2020. 188 с.
57. Чайковська О. М. Психологія підліткової конфліктності : навч. посіб. О.М.Чайковська ; МОН України, Кам'янець–Поділ. нац. ун–т ім. Івана Огієнка. Кам'янець–Подільський : Медобори–2006. 2016. 126 с.
58. Шкарлатюк К.І. Агресивна поведінка та здатність до прогнозування в підлітковому віці. Психологічні перспективи. Вип. 17. Волинський нац. ун–т ім. Л. Українки. Луцьк, 2010. С. 273–280.
59. Яновська Т.А. Взаємозв'язок прояву психологічного конфлікту з емоційною сферою підлітків. *Young Scientist*. 2015. № 2 (17). С.235–238.
60. Bandura A. Selective moral disengagement in the exercise of moral agency. *Journal of moral education*. 2002. №31 (2). PP. 101–119.
61. Cardew A. Antiquity And Anxiety: Freud, Jung, and the impossibility of the archaic. In *The Ecstatic and the Archaic*. Routledge. 2018. PP. 56–76.
62. Clare A. W. Is Aggression Instinctive? Konrad Lorenz's Theories Re-Assessed. *Studies: An Irish Quarterly Review*. 1969. №58(230). PP. 153–165.
63. Freud S. Inhibitions, symptoms and anxiety. *The Psychoanalytic Quarterly*. 1936. №5 (1). PP. 1–28.
64. Fromm E. The Erich Fromm theory of aggression. *New York Times Magazine*. 1972.
65. Mayhew B. Between love and aggression: The politics of John Bowlby. *History of the Human Sciences*. 2006. №19(4). PP. 19–35.
66. Miller N. E., Mowrer O. H., Doob L. W., Dollard J., Sears R. R. Frustration-Aggression Hypothesis. 1958.
67. Severson R. Adler, Agon, and Aggression. *Individual Psychology*. 1990. № 46 (3). P. 324.

68. Skinner B. F., Estes W. K. Some quantitative properties of anxiety. Journal of Experimental Psychology. 1941. №29 (5). P. 390.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Таблиці первинних даних респондентів, отриманих за допомогою діагностичних методик:

Первинні дані респондентів за методикою А.Басса-А.Даркі

№	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздрагування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини
1	7	5	4	2	4	3	6	5
2	6	7	8	4	6	6	8	8
3	6	2	5	2	5	4	9	9
4	6	2	5	4	1	6	6	4
5	6	5	5	4	7	10	10	8
6	4	6	8	3	6	7	8	5
7	7	4	6	3	7	8	4	7
8	7	5	5	3	7	7	11	7
9	8	6	5	4	6	6	5	8
10	9	6	6	3	7	4	10	9
11	8	2	4	2	3	5	4	6
12	7	2	4	2	3	5	4	6
13	9	2	4	2	3	5	4	6
14	6	2	4	2	3	5	4	6
15	8	6	8	1	7	9	8	9
16	5	8	4	2	6	8	6	6
17	6	5	5	1	4	6	7	7
18	3	4	7	2	5	6	6	7
19	6	7	8	4	7	8	10	7
20	4	8	9	5	8	9	10	5
21	7	4	5	3	6	8	10	7
22	6	5	8	5	5	7	10	7
23	8	8	6	0	1	5	6	9
24	9	6	8	1	7	8	6	7
25	6	5	5	2	6	8	6	6
26	9	6	7	2	4	7	4	6
27	5	3	2	4	5	5	5	7
28	7	8	8	2	8	8	7	8
29	5	3	3	3	4	3	7	3
30	5	5	2	4	3	4	7	6
31	4	8	7	1	7	8	8	8
32	5	8	6	3	5	6	10	6
33	8	2	9	3	4	6	6	9

34	4	3	5	3	5	4	6	3
35	8	8	8	3	4	8	9	5
36	5	4	7	1	8	7	8	6
37	9	4	3	1	5	6	10	7
38	6	4	6	1	4	6	9	7
39	6	7	9	3	6	6	9	9
40	9	5	4	4	6	8	10	8
41	4	5	9	4	5	5	7	8
42	7	7	8	5	6	9	11	8
43	8	2	1	1	2	3	7	6
44	6	5	5	4	8	7	11	8
45	7	5	2	1	2	3	6	3
46	7	2	3	0	6	5	5	5
47	9	5	3	4	5	8	7	4
48	4	3	7	3	6	5	5	8
49	9	6	4	3	7	6	9	9
50	8	4	3	5	2	5	2	7
51	7	4	8	3	7	8	10	7
52	8	7	9	1	5	8	9	5

Первинні дані респондентів за методикою Т.Лірі

№	Домінантність	Впевненість в собі	Вимогливість	Скептицизм	Поступливість	Довірливість	Добросердечність	Чуйність
1	11	8	6	9	5	3	9	3
2	3	6	12	0	12	9	5	7
3	15	5	6	14	6	8	7	4
4	9	10	13	6	2	8	5	5
5	6	7	10	7	12	4	5	4
6	8	7	7	13	7	9	9	10
7	11	5	7	13	5	7	4	8
8	11	9	9	6	6	10	12	9
9	10	5	3	8	1	3	7	5
10	7	9	11	7	15	15	15	14
11	7	8	14	8	11	12	10	9

12	4	3	9	8	11	9	9	10
13	8	8	10	8	10	10	12	5
14	7	13	14	6	11	9	9	8
15	9	8	7	11	13	9	8	9
16	12	10	10	3	3	10	6	7
17	16	4	8	15	7	12	14	15
18	7	10	11	7	8	7	8	5
19	11	2	4	11	8	8	9	4
20	10	9	7	8	8	8	8	8
21	11	6	6	11	7	10	10	8
22	7	6	14	11	13	13	8	9
23	8	3	5	8	5	14	13	7
24	11	16	16	13	13	14	15	15
25	11	6	5	8	2	7	10	9
26	4	17	14	1	8	11	7	5
27	12	12	11	5	6	7	7	6
28	11	11	15	9	11	7	9	13
29	9	6	8	7	9	6	7	4
30	5	6	6	3	7	10	12	8
31	9	8	15	8	15	12	10	11
32	8	10	8	12	5	8	10	5
33	8	6	6	8	7	4	7	6
34	12	9	9	11	6	13	14	10
35	5	7	9	9	10	11	14	6
36	8	8	6	9	6	7	7	4
37	8	7	6	7	5	7	14	10
38	9	6	6	11	7	10	10	8
39	9	3	9	9	11	9	9	10
40	10	8	10	8	10	10	12	5
41	11	6	14	11	13	13	8	9
42	7	10	10	13	3	10	6	7
43	8	4	8	13	7	12	14	15
44	11	10	11	6	8	7	8	5
45	11	8	10	8	10	10	12	5
46	4	13	14	7	11	9	9	8
47	12	8	7	8	13	9	8	9
48	11	8	6	8	5	3	9	3
49	9	6	12	8	12	9	5	7

50	9	5	6	6	6	8	7	4
51	10	5	3	10	1	3	7	5
52	12	17	14	12	8	11	7	5

**Первинні дані респондентів за методикою «Q-сортування»
В. Стефансона**

№	Залежність	Незалежність	Спілкування	Замкнутість	Прийняття боротьби	Уникнення боротьби
1	9	4	6	6	5	7
2	6	8	5	3	6	9
3	6	7	7	6	7	6
4	7	7	5	7	7	5
5	7	6	7	7	9	7
6	9	4	3	8	5	7
7	4	5	8	7	8	7
8	9	6	7	6	6	6
9	7	4	7	5	7	7
10	6	6	8	2	8	7
11	5	5	9	6	5	6
12	5	5	8	6	7	7
13	8	6	3	6	7	5
14	7	6	4	3	8	6
15	5	5	5	3	7	8
16	5	7	7	8	10	4
17	6	4	7	5	6	6
18	10	6	5	7	6	5
19	7	6	7	6	6	6
20	5	5	5	6	6	8
21	7	6	5	7	6	6
22	7	4	4	4	9	6
23	3	7	5	6	9	3
24	7	5	4	5	6	7
25	7	5	5	5	6	7
26	8	7	8	5	8	9
27	10	5	5	6	6	5

28	9	4	10	5	8	6
29	7	4	7	8	7	6
30	5	6	7	4	5	8
31	10	4	5	5	9	5
32	7	8	8	5	9	6
33	7	3	5	8	6	7
34	7	8	7	6	6	6
35	7	6	10	8	7	5
36	7	5	6	3	7	6
37	6	5	9	6	8	7
38	6	6	5	7	10	4
39	7	5	6	6	7	6
40	6	7	10	8	6	4
41	6	6	5	4	5	8
42	7	6	10	8	6	3
43	7	5	8	10	7	5
44	9	5	5	5	9	6
45	3	6	8	5	6	8
46	9	3	8	8	7	5
47	9	4	8	9	7	5
48	4	6	4	4	9	9
49	6	6	5	5	10	3
50	6	5	6	5	6	2
51	5	6	6	3	6	6
52	6	6	8	4	8	5

ДОДАТОК Б

Методика діагностики рівня агресії А. Басса - А. Даркі

Опитувальник виявляє такі форми агресії і ворожнечих реакцій як: фізична агресія, непрямая агресія, роздратування, негативізм, образа, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Інструкція: “Вам пропонується ряд тверджень, які стосуються Вашого характеру і поведінки. Прочитайте кожне твердження і вирішіть, вірне воно чи

невірно по відношенню до Вас. Якщо Ви згодні з твердженням, то поставте позначку в колонці «так», якщо не згодні (не відповідає) - поставте позначку в колонці «ні».

№	Твердження	Відповідь	
		так	ні
1.	Часом я не можу впоратися з бажанням завдати шкоди кому-небудь.		
2.	Іноді я пліткую про людей, яких не люблю.		
3.	Я легко дратуюся, але швидко заспокоююсь.		
4.	Якщо мене не попросять по-хорошому, я прохання не виконаю.		
5.	Я не завжди отримую те, що мені належить.		
6.	Я знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.		
7.	Якщо я не схвалюю вчинки інших людей, я даю їм це зрозуміти.		
8.	Коли мені траплялося обдурити кого-небудь, я відчував болючі докори совісті.		
9.	Мені здається, що я не здатний (на) вдарити людину.		
10.	Я ніколи не дратуюся настільки, щоб кидатися предметами.		
11.	Я завжди терпимий (ма) до чужих недоліків.		
12.	Якщо мені не подобається встановлене правило, мені хочеться порушити його.		
13.	Інші вміють майже завжди користуватися сприятливими обставинами.		
14.	Мене насторожують люди, які ставляться до мене більш дружелюбно, ніж я очікував.		
15.	Я часто буваю незгодний (на) з людьми.		
16.	Іноді мені на розум приходять думки, яких я соромлюся.		
17.	Якщо хто-небудь першим ударить мене, я не відповім йому тим самим.		
18.	Коли я дратуюся, я грюкаю дверима.		
19.	Я набагато більш дратівливий, ніж здається.		
20.	Якщо хтось вдає з себе начальника, я завжди роблю йому наперекір.		
21.	Мене трохи засмучує моя доля.		
22.	Я думаю, що більшість людей не люблять мене.		
23.	Я не можу втриматися від спору, якщо люди не згодні зі		

	мною.		
24.	Люди, які ухиляються від роботи, повинні відчувати почуття провини.		
25.	Той, хто ображає мене і мою сім'ю, запрошується на бійку.		
26.	Я не здатний на грубі жарти.		
27.	Мене охоплює лють, коли наді мною глузують.		
28.	Коли люди вдають із себе начальників, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.		
29.	Майже кожен тиждень я бачу когось, хто мені не подобається.		
30.	Досить багато людей заздять мені.		
31.	Я вимагаю, щоб люди поважали мене.		
32.	Мене пригнічує те, що я мало роблю для своїх батьків.		
33.	Люди, які постійно знущаються з вас, варті того, щоб їх «ляпнути по носі».		
34.	Від злості я іноді буваю похмурий (ра).		
35.	Якщо до мене ставляться гірше, ніж я на те заслуговую, я не засмучуюсь.		
36.	Якщо хтось намагається вивести мене з себе, я не звертаю на нього уваги.		
37.	Хоча я і не показую цього, мене іноді мучить заздрість.		
38.	Іноді мені здається, що наді мною сміються.		
39.	Навіть якщо я злюся, я не уживаю «нецензурних» виразів.		
40.	Мені хочеться, щоб мої гріхи були пробачені.		
41.	Я рідко даю здачі, навіть якщо хто-небудь вдарить мене.		
42.	Коли виходить не по-моєму, я іноді ображаюся.		
43.	Іноді люди дратують мене однією своєю присутністю.		
44.	Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.		
45.	Мій принцип: «Ніколи не довіряти чужим».		
46.	Якщо хтось дратує мене, я готовий (ва) сказати, що я про нього думаю.		
47.	Я роблю багато такого, про що згодом шкодую.		
48.	Якщо я розлючуся, я можу вдарити когось.		
49.	З дитинства я ніколи не проявляв спалахів гніву.		
50.	Я часто відчуваю себе як порохова бочка, яка готова вибухнути.		
51.	Якби всі знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко знаходити спільну мову.		

52.	Я завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити що-небудь приємне для мене.		
53.	Коли на мене кричать, я починаю кричати у відповідь.		
54.	Невдачі засмучують мене.		
55.	Я сварюся не рідше і не частіше за інших.		
56.	Я можу пригадати випадок, коли я був (ла) настільки злий (ла), що хапав (ла) перший-ліпший предмет і ламав (ла) його.		
57.	Іноді я відчуваю, що готовий (а) першим (ою) почати бійку.		
58.	Іноді я відчуваю, що життя по відношенню до мене несправедливе.		
59.	Раніше я думав (ла), що більшість людей говорить правду, але тепер я в це не вірю.		
60.	Я лаюся тільки зі злості.		
61.	Коли я вчиняю неправильно, я відчуваю докори совісті.		
62.	Якщо для захисту своїх прав мені потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.		
63.	Іноді я висловлюю свій гнів тим, що стукаю кулаком по столу.		
64.	Я буваю грубим стосовно людей, які мені не подобаються.		
65.	У мене немає ворогів, які б хотіли мені нашкодити.		
66.	Я не вмю поставити людину на місце, навіть якщо вона на те заслуговує.		
67.	Я часто думаю, що живу неправильно.		
68.	Я знаю людей, які здатні довести мене до лайки.		
69.	Я не засмучуюсь через дрібниці.		
70.	У мене рідко з'являються думки стосовно того, що люди намагаються розгнівати або образити мене.		
71.	Я часто тільки погрожую людям, хоча і не збираюся виконувати ці погрози.		
72.	Останнім часом я стаю занудою.		
73.	Під час суперечки я часто підвищую голос.		
74.	Я намагаюся приховувати своє погане ставлення до людей.		
75.	Я краще погоджуся з чим-небудь, ніж стану сперечатися.		

Ключ:

1.	Фізична агресія:	«так»=1, «ні» = 0	1, 25, 33, 48, 55, 62, 68
----	------------------	----------------------	------------------------------

		«ні»=1, «так» = 0	9, 17, 41
2.	Непряма агресія:	«так»=1, «ні» = 0	2, 18, 34, 42, 56, 63
		«ні»=1, «так» = 0	10, 26, 49
3.	Роздратування:	«так»=1, «ні» = 0	3, 19, 27, 43, 50, 57, 64, 72
		«ні»=1, «так» = 0	11, 35, 69
4.	Негативізм:	«так»=1, «ні» = 0	4, 12, 20, 28
		«ні»=1, «так» = 0	36
5.	Образа:	«так»=1, «ні» = 0	5, 13, 21, 29, 37, 51, 58
		«ні»=1, «так» = 0	44
6.	Підозрілість:	«так»=1, «ні» = 0	6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59
		«ні»=1, «так» = 0	65, 70
7.	Вербальна агресія:	«так»=1, «ні» = 0	7, 15, 23, 31, 46, 53, 60, 71, 73
		«ні»=1, «так» = 0	39, 66, 74, 75
8.	Почуття провини:	«так»=1, «ні» = 0	8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61, 67

Індекс *ворожості* включає в себе 5 і 6 шкалу, а індекс *агресивності* включає в себе шкали 1, 2, 7.

Образа + Підозрілість;

Ворожість =

+ Непряма агресія + Вербальна агресія. До особливих реакцій віднесені *роздратування, негативізм і почуття провини* (3; 4; 8), без яких аналіз ворожих і агресивних реакцій був би недостатньо повним.

Обробка та інтерпретація результатів. Підраховується загальна сума балів – збігів з “ключем”. Нормою агресивності є величина її індексу, що дорівнює 21 ± 4 балів, а ворожості – $6-7 \pm 3$ балів.

ДОДАТОК В**Методика міжособистісних стос Т.Лірі**

Інструкція: Прочитайте наведені у тексті методики якості та відмітьте у відповідному бланку номери тих з них, які Ви вважаєте вираженими у себе («Я реальний»), або ті, які Ви б хотіли мати («Я ідеальний»).

Поставте «+» поряд з номером обраної властивості у відповідному стовпчику.

Текст опитувальника:

1. Вміє подобатися.
2. Справляє враження на оточення.
3. Вміє давати розпорядження, наказувати.
4. Вміє наполягти на своєму.
5. Має почуття власної гідності.
6. Незалежна.
7. Здатна потурбуватися про себе.
8. Може проявити байдужість.
9. Здатна бути суворою.
10. Сувора, але справедлива.
11. Може бути щирою.
12. Критична по відношенню до інших.
13. Полюбляє пожалітися.
14. Часто сумна.
15. Здатна проявити недовіру.
16. Часто розчаровується.
17. Здатна бути критичною до себе.
18. Здатна визнати свою неправоту.
19. Залюбки підкорюється.
20. Поступлива.
21. Вдячна.
22. Захоплюється та схильна до наслідування.
23. Шаноблива.
24. Шукає схвалення.
25. Здатна до співпраці, взаємодопомоги.
26. Прагне ужитися з іншими.
27. Доброзичлива.
28. Уважна та ласкава.
29. Делікатна.
30. Прагне підбадьорити.
31. Чуйна до закликів про допомогу.
32. Безкорислива.
33. Здатна викликати захват.
34. Користується повагою інших.
35. Має талант керівника.
36. Полюбляє відповідальність.
37. Впевнена у собі.
38. Самовпевнена та напориста.
39. Ділова, практична.
40. Прагне до суперництва.
41. Стійка та крута за потреби.

42. Невблаганна, але неупереджена.
43. Дразлива.
44. Відкрита й прямолінійна.
45. Не терпить, щоб нею командували.
46. Скептична.
47. На неї важко справити враження.
48. Образлива, делікатна.
49. Легко бентежить.
50. Невпевнена в собі.
51. Поступлива.
52. Скромна.
53. Часто потребує допомоги інших.
54. Дуже прихильна до авторитету.
55. Охоче приймає поради.
56. Довірлива та прагне радувати інших.
57. Завжди люб'язно поводить.
58. Цінує думку оточення.
59. Комунікабельна і легко пристосовується.
60. Добросердна.
61. Добра, вселяє впевненість.
62. Ніжна та м'якосерда.
63. Полюбляє турбуватися про інших.
64. Щедра.
65. Полюбляє давати поради.
66. Справляє враження вагомості.
67. Начальницького-владна.
68. Владна.
69. Хвалькувата.
70. Пихата й самовдоволена.
71. Думає лише про себе.
72. Хитра.
73. Нетерпима до помилок інших.
74. Розважлива.
75. Відверта.
76. Часто недружня.
77. Озлоблена.
78. Скаржниця.
79. Ревнива.
80. Довго пам'ятає образи.
81. Схильна до самобичування.
82. Сором'язлива.
83. Безініціативна.
84. Лагідна.
85. Залежна, несамостійна.
86. Полюбляє підпорядковуватися.

87. Залишає іншим можливість приймати рішення.
88. Легко потрапляє в халепу.
89. Легко піддається впливу друзів.
90. Готова довіритися будь-кому.
91. Прихильна до всіх без розбору.
92. Усім симпатизує.
93. Прощає все.
94. Сповнена надмірним співчуттям.
95. Великодушна й терпима до недоліків.
96. Прагне допомогти кожному.
97. Прагне до успіху.
98. Очікує захоплення від кожного.
99. Розпоряджається іншими.
100. Деспотична.
101. Ставиться до оточення з почуттям переваги.
102. Марнолюбна.
103. Егоїстична.
104. Холодна, черства.
105. Уїдлива, глузлива.
106. Зла, жорстока.
107. Часто гнівлива.
108. Нечутлива, байдужа.
109. Злопам'ятна.
110. Пронизана духом суперечності.
111. Уперта.
112. Недовірлива та підозріла.
113. Боязка.
114. Соромлива.
115. Послужлива.
116. М'якотіла.
117. Майже нікому не заперечує.
118. Нав'язлива.
119. Полюбляє, щоб її опікали.
120. Надміру довірлива.
121. Прагне здобути прихильність кожного.
122. З усіма погоджується.
123. Завжди з усіма дружня.
124. Всіх любить.
125. Занадто поблажлива до оточення.
126. Прагне втішити кожного.
127. Турбується про інших на шкоду собі.
128. Псує людей надмірною добротою.

Ключ

<i>№ п/п</i>	<i>Тенденція</i>	<i>Номери тверджень</i>
1	Домінантність	1-4, 33-36, 65-68, 97-100
2	Впевненість в собі	5-8, 37-40, 69-72, 101-104
3	Вимогливість	9-12, 41-44, 73-76, 105-108
4	Скептицизм	13-16, 45-48, 77-80, 109-112
5	Поступливість	17-20, 49-52, 81-84, 113-116
6	Довірливість	21-24, 53-56, 85-88, 117-120
7	Добросердечність	25-28, 57-60, 89-92, 121-124
8	Чуйність	29-32, 61-64, 93-96, 125-128

Встановіть співвідношення протилежних якостей (> чи < ніж 1). Для цього потрібно виконати такий розрахунок: значення однієї якості розділити на значення іншої, протилежної якості:

- 1) $\frac{I}{V} = > \text{чи} < \text{ніж } 1$
- 2) $\frac{II}{VI} = > \text{чи} < \text{ніж } 1$
- 3) $\frac{III}{VII} = > \text{чи} < \text{ніж } 1$
- 4) $\frac{IV}{VIII} = > \text{чи} < \text{ніж } 1$

ДОДАТОК В

Методика “Q-сортування” (В. Стефансона)

Методика “Q-сортування” спрямована на вивчення уявлення людини про себе та оцінку тенденцій її поведінки в групі.

Інструкція: “Вашій увазі пропонується перелік із 60 тверджень, що стосуються поведінки людини в групі. Прочитайте послідовно кожне з них. Якщо Ви згодні з твердженням, то в реєстраційному бланку праворуч від

відповідного номера поставте знак “+”, якщо Ви не згодні з твердженням, то ставте знак “-”.

Текст опитувальника

1. Критичний до оточуючих і товаришів.
2. Виникає тривога, коли в групі починається конфлікт.
3. Схильний дотримуватись порад лідера.
4. Не схильний створювати занадто близькі відносини з товаришами.
5. Подобається дружність у групі.
6. Схильний суперечити лідеру.
7. Відчуває симпатії до одного-двох членів групи.
8. Уникає зустрічей і зборів у групі.
9. Подобається похвала лідера.
10. Незалежний у судженнях і манері поведінки.
11. Готовий стати на будь-чий бік у суперечці.
12. Схильний керувати товаришами.
13. Радіє спілкуванню з одним-двома друзями.
14. Зовні спокійний при прояві ворожості з боку членів групи.
15. Схильний підтримувати настрій своєї групи.
16. Не надає значення особистим якостям членів групи.
17. Схильний відволікати групу від її цілей.
18. Відчуває задоволення в протиставленні себе лідеру.
19. Хотів би зблизитися з деякими членами групи.
20. Вважає за краще залишатися нейтральним у суперечці.
21. Подобається, коли лідер активний і добре керує.
22. Віддає перевагу холоднокровно обговорювати розбіжності.
23. Недостатньо стриманий у вираженні почуттів.
24. Прагне згуртувати навколо себе однодумців.
25. Незадоволений занадто формальними відносинами.
26. Коли звинувачують – розгублюється й мовчить.
27. Віддає перевагу погоджуватися з основними напрямками в групі.
28. Прив'язаний до групи в цілому більше, ніж до певних товаришів.
29. Схильний затягувати та загострювати суперечку.
30. Прагне бути в центрі уваги.
31. Хотів би бути членом більш вузького угруповання.
32. Схильний до компромісів.
33. Відчуває внутрішній неспокій, коли лідер діє всупереч його очікуванням.
34. Хворобливо ставиться до зауважень товаришів.
35. Може бути підступним і улесливим.
36. Схильний прийняти на себе керівництво в групі.
37. Відвертий у групі.
38. Виникає нервово занепокоєння під час розбіжностей у групі.
39. Воліє, щоб лідер брав на себе відповідальність при

плануванні робіт.

40. Не схильний відповідати на прояв дружелюбності.
41. Схильний сердитися на товаришів.
42. Намагається вести інших проти лідера.
43. Легко знаходить знайомства за межами групи.
44. Намагається уникати бути втягнутим у суперечку.
45. Легко погоджується з пропозиціями інших членів групи.
46. Чинить опір утворенню угруповань.
47. Насмішкуватий і іронічний, коли роздратований.
48. Виникає неприязнь до тих, хто намагається виділитися.
49. Віддає перевагу меншій, але більш інтимній групі.
50. Намагається не показувати свої справжні почуття.
51. Стає на бік лідера при групових розбіжностях.
52. Ініціативний у встановленні контактів у спілкуванні.
53. Уникає критикувати товаришів.
54. Віддає перевагу звертатися до лідера частіше, ніж до інших.
55. Не подобається, коли відносини в групі стають занадто фамільярними.
56. Любить затівати суперечки.
57. Прагне утримувати своє високе положення в групі.
58. Схильний втручатися в контакти товаришів і порушувати їх.
59. Схильний до “перепалок”, “задирливий”.
60. Схильний висловлювати невдоволення лідером.

“Ключ”

- I. Залежність – 3, 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 51, 54.
- II. Незалежність – 6, 12, 18, 24, 30, 36, 42, 48, 57, 60.
- III. Товариськість – 5, 7, 13, 19, 25, 31, 37, 43, 49, 52.
- IV. Нетовариськість – 4, 10, 16, 22, 28, 34, 40, 46, 55, 58.
- V. Прийняття “боротьби” – 1, 11, 17, 23, 29, 35, 41, 47, 56, 59.
- VI. Уникнення “боротьби” – 2, 8, 14, 20, 26, 32, 38, 44, 50, 53.

Обробка результатів

Підраховуються тенденції по кожній із сполучених пар.

Оскільки заперечення однієї якості є визнанням полярної якості, кількість відповідей “так” додається до кількості відповідей “ні” протилежних тенденцій. Вираженість особистісних властивостей вимірюється не в абсолютних показниках (наприклад, відношення до результату нормативної вибірки, статистичної норми), а відносно вираженості інших властивостей самого респондента.

Методика дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини в групі: залежність, незалежність, товариськість, нетовариськість, прийняття “боротьби” та уникнення “боротьби”.

У результаті ми отримуємо сумарне кількісне визначення для кожної з перерахованих шести тенденцій.

Тенденція до залежності/незалежності визначена як внутрішнє прагнення індивіда до прийняття групових стандартів і цінностей: соціальних і морально-

етичних. Тенденція до товариськості свідчить про контактність, прагнення утворити емоційні зв'язки як у своїй групі, так і за її межами.

Тенденція до “боротьби” – активне прагнення особистості брати участь у житті групи, домагатися більш високого статусу в системі міжособистісних взаємин. На противагу цій тенденції, уникнення “боротьби” показує прагнення відхилитися від взаємодії, зберегти нейтралітет у групових суперечках і конфліктах, схильність до компромісних рішень.

Кожна з цих тенденцій має внутрішню та зовнішню характеристику, тобто залежність, товариськість і “боротьба” можуть бути істинними, внутрішньо притаманними особистості, а можуть бути зовнішніми, своєрідною “маскою”, що приховує справжнє обличчя людини.

Якщо число позитивних відповідей у кожній сполученій парі (залежність-незалежність, товариськість-нетовариськість, прийняття “боротьби”-уникнення “боротьби”) наближається до 20, то ми говоримо про справжню перевагу тієї чи іншої стійкої тенденції, яка властива індивіду і яка виявляється не тільки в певній групі, але й за її межами. Можлива і нульова оцінка за шкалами, по яким проводиться діагностика, коли суми відповідей “так” і “ні” збігаються. Саме такий стан може бути джерелом внутрішнього конфлікту особистості, яка знаходиться під владою однаково виражених протилежних тенденцій.

Постановка основного психологічного діагнозу передбачає визначення ведучої тенденції міжособистісної поведінки індивіда, виходячи з максимально вираженого показника.

ДОДАТОК Г 1

Результати кореляційного аналізу (за Пірсоном) взаємозв'язку показників агресії та типами міжособистісної взаємодії

		Залежність накритий	Незалежність включений	Прямий взаємозв'язок	Складений взаємозв'язок	Позитивний взаємозв'язок	Залежність включений	Складений взаємозв'язок	Відповідний взаємозв'язок
Фізична агресія	Pearson Correlation	.503**	.302*	.474**	.235*	-.092	-.348**	-.076	-.118
	Sig. (1-tailed)	.000	.015	.000	.047	.258	.006	.297	.203
	N	52	52	52	52	52	52	52	52
Непрямая агресія	Pearson Correlation	.193	.216	.344**	.126	-.210	-.290*	.162	.082
	Sig. (1-tailed)	.085	.062	.006	.187	.067	.018	.125	.281
	N	52	52	52	52	52	52	52	52
Вербальна агресія	Pearson Correlation	.226	.063	.110	.156	-.125	-.214	.245*	.069
	Sig. (1-tailed)	.054	.329	.219	.135	.189	.064	.040	.314
	N	52	52	52	52	52	52	52	52
Роздратування	Pearson Correlation	.231	.288*	.259*	.241*	-.253*	-.310*	.088	.014
	Sig. (1-tailed)	.050	.019	.032	.042	.035	.013	.268	.460
	N	52	52	52	52	52	52	52	52
Образа	Pearson Correlation	.172	.159	.130	.108	.117	-.202	.091	-.006
	Sig. (1-tailed)	.111	.129	.180	.220	.204	.075	.260	.483
	N	52	52	52	52	52	52	52	52
Негативізм	Pearson Correlation	.054	-.073	-.091	.247*	.086	.085	-.089	.028
	Sig. (1-tailed)	.352	.304	.260	.039	.271	.274	.266	.428
	N	52	52	52	52	52	52	52	52
Підозрілість	Pearson Correlation	.059	.236*	.085	.112	-.068	-.300**	.143	-.082
	Sig. (1-tailed)	.339	.046	.276	.215	.316	.003	.156	.282
	N	52	52	52	52	52	52	52	52

ДОДАТОК Г 2

Результати кореляційного аналізу (за Пірсоном) взаємозв'язку показників агресії та тенденціями поведінки особистості в групі

		Залежність	Незалежність	Слідування	Замінюваність	Прийняття рольби	Уваження рольби
Фізична агресія	Pearson Correlation	-.001	.315*	.353*	.063	.863**	-.188
	Sig. (2-tailed)	.997	.023	.010	.658	.000	.181
	N	52	52	52	52	52	52
Непрямая агресія	Pearson Correlation	.038	.049	.149	-.163	-.099	-.025
	Sig. (2-tailed)	.787	.731	.291	.248	.483	.859
	N	52	52	52	52	52	52
Роздратування	Pearson Correlation	.045	.276*	-.070	-.082	-.190	.032
	Sig. (2-tailed)	.751	.048	.620	.562	.178	.820
	N	52	52	52	52	52	52
Негативізм	Pearson Correlation	-.299*	.418**	.000	-.075	.070	.192
	Sig. (2-tailed)	.031	.002	.998	.597	.622	.172
	N	52	52	52	52	52	52
Образа	Pearson Correlation	.357**	.113	.077	-.011	-.135	.067
	Sig. (2-tailed)	.009	.425	.586	.939	.338	.638
	N	52	52	52	52	52	52
Підозрілість	Pearson Correlation	-.072	-.099	.051	.041	.055	-.052
	Sig. (2-tailed)	.613	.483	.721	.771	.699	.713
	N	52	52	52	52	52	52
Вербальна агресія	Pearson Correlation	.166	.285*	.250	-.081	.402**	-.078
	Sig. (2-tailed)	.238	.040	.074	.568	.003	.585
	N	52	52	52	52	52	52

ДОДАТОК Г 3

Результати кореляційного аналізу (за Пірсоном) взаємозв'язку показників типів міжособистісної взаємодії та тенденціями поведінки особистості в групі

		Залежність	Незалежність	Спілкування	Замкнутість	Прийняття ролі	Уникнення ролі
Владний/домінантний	Pearson Correlation	-.026	.658**	-.079	.021	.669**	-.114
	Sig. (2-tailed)	.855	.000	.577	.884	.000	.423
	N	52	52	52	52	52	52
Незалежний/послушний	Pearson Correlation	.248	.606**	.161	.018	.580**	-.049
	Sig. (2-tailed)	.076	.000	.255	.899	.000	.729
	N	52	52	52	52	52	52
Прямолінійний/агресивний	Pearson Correlation	.150	.595**	.195	-.044	.284*	.066
	Sig. (2-tailed)	.287	.000	.166	.759	.041	.640
	N	52	52	52	52	52	52
Скептично/опертий	Pearson Correlation	-.086	.358**	.040	.152	.427**	-.148
	Sig. (2-tailed)	.542	.009	.776	.281	.002	.294
	N	52	52	52	52	52	52
Покірний/соромазливий	Pearson Correlation	.206	-.230	-.078	-.091	-.137	.118
	Sig. (2-tailed)	.143	.102	.583	.521	.332	.403
	N	52	52	52	52	52	52
Запорожний/слухняний	Pearson Correlation	.367**	-.061	.033	.178	-.159	-.243
	Sig. (2-tailed)	.007	.669	.816	.207	.260	.082
	N	52	52	52	52	52	52
Співадожливий/сміливий	Pearson Correlation	-.053	.103	.155	.007	.004	.017
	Sig. (2-tailed)	.710	.467	.271	.959	.976	.905
	N	52	52	52	52	52	52
Відповідальний/великодушний	Pearson Correlation	.053	.126	.074	-.004	.054	.063
	Sig. (2-tailed)	.710	.372	.602	.980	.704	.658
	N	52	52	52	52	52	52

Дата звіту: 8/3/2025
Дата розроблення: —

Звіт не був оцінений

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman KNEU

Завдання

Взаємозв'язок агресивної поведінки та особливостей міжособистісної взаємодії підлітків у групі

Автор: Науковий керівник / Експерт

Морозенко С. О. доц. Борисенко Л. Л.

Надсилає

кафедра педагогіки та психології

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності вказує, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

25

Джерело даних для коефіцієнта подібності 1

11771

Кількість слів

93135

Кількість оригіналів